

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN FELSFESİ BİLİM DALI

KUR'AN'DA İNSAN HÜRRİYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Hüsamettin ERDEM

Hazırlayan
Sait POLAT

KONYA-1992

İ Ç İ N D E K İ L E R

KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ	V

BİRİNCİ BÖLÜM

1- GENEL OLARAK HÜRRİYET KAVRAMI.....	1
Hürriyet.....	1
2- İNSAN HÜRRİYETİ.....	5
3- İNSAN HÜRRİYETLERİYLE İLGİLİ FELSEFİ VE KELAMİ GÖRÜŞLER..	13
A- Filozoflara göre insan hürriyeti.....	13
1- İlkçağda.....	13
2- Ortaçağda.....	15
3- Yeni ve Yakınçağda.....	17
4- İNSAN HÜRRİYETİ VE DETERMİNİZM.....	23
1- İSLAMIN DOĞUŞUNDAN İTİKADİ MEZHEPLERİN ZUHURUNA KADAR	
HÜRRİYET VE İRADE PROBLEMİ	28
Hz. Peygamberin konuyla ilgili tutumu.....	34
2- İTİKADİ MEZHEPLERE GÖRE İNSAN HÜRRİYETİ.....	35
a- Mutezilede insan hürriyeti.....	36
b- Cebriyede insan hürriyeti.....	37
c- Eş'arilerde insan hürriyeti.....	38
d- Maturidilere göre insan hürriyeti.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN AÇISINDAN İNSANIN FİİLLERİ.....	44
a- insan hürriyetiyle ilgili ayetler.....	48

b- insan hürriyetinin sınırı.....	53
c- insanın fiilleri ve hürriyeti.....	60

B- İNSANIN HÜR OLMASI AÇISINDAN KUR'ANIN İNSANA YÜKLEDİĞİ

SORUMLULUKLAR

1- inançla ilgili sorumluluklar.....	67
2- Amelle ilgili sorumluluklar.....	75
a- ibadetlerle ilgili sorumluluklar.....	75
b- Muamelatla ilgili sorumluluklar.....	81
3- Ahlaki sorumluluklar.....	84

SONUÇ.....	95
------------	----

BİBLİYORAGFYA.....	104
--------------------	-----

K I S A L T M A L A R

- a. : arapça
a.g.e. : adı geçen eser
a.e. : aynı eser
a.s. : aleyhiselam
b.k. : bakınız
c.c. : celle celaluh
ç.v. : çeviren
n.ş.r. : neşir, neşreden
r.a. : radiyallahu anh
s.a. : sallallahu aleyhi ve sellem
v. : vefatı
t.s. : tarihsiz
v.b. : ve benzeri
v.d. : ve devamı
v.s : ve saire

ÖNSÖZ

"insan hürriyeti problemi" asırlarca hem filozofları, hem de kelamcıları oldukça meşgul etmiş bir problemdir. Buna rağmen hala bu iş bir sır olarak devam etmektedir. Bu konunun problem oluşu da buradan kaynaklanmaktadır. insanın yaratılışı ile birlikte bir çok problem ortaya çıkmış, bunların başında da insanın fiillerinin, davranışlarının ve hareketlerinin kendi tasarrufunda mı , yoksa başkalarının tararrufunda mı ? olduğu meselesi ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifade ile, kişi kendi fiilinin yaratıcısı mıdır? yoksa insanın fiillerini Allah mı yaratıyor? Eğer Allah yaratıyorsa insanın o fiilinden dolayı sorumlu tutulması ne derece adil ve mantıklıdır? vb. sorular insanın aklına takılan sorulardan bazılarıdır.

Çalışmamızın birinci bölümünde problemi genel olarak ele almaya çalıştık; daha sonra ise ilk, Orta ve Yakın çağdan bazı filozofların insan hürriyeti ile ilgili görüşlerine yer verdik; ancak bu filozofların büyük çoğunluğunun kendilerini determinizimden kurtaramadıklarını müşahade ettik. Filozofların görüşlerinden sonra da islam düşüncesinde probleme nasıl bakıldığını, Hz. Muhammed döneminden başlayarak daha sonraki dönemlerdeki düşünürlerin görüşüne de dayanarak ortaya koymaya çalıştık. Hz. Muhammed (s.a) in bilhassa bu problemi kaza ve kader sınırları içinde ele aldığı görülmektedir. Çünkü Hz.Peygamber bu konu üzerinde doğrudan durmak istememiş, bu konu ile ilgili soruları da pek hoş karşılamamıştır. Konunun seyri içinde kelamcıların görüşlerine de yer verdik. Kelamcılar insan hürriyeti

meselesini "irade ve insanın fiilleri" meselesinde ele almışlardır. Burada iki zıt görüş ortaya çıkmış ve neticede ikisi de problemi çözememiştir. Cebriyye insanı bir robot olarak değerlendirmiş ve "insanın bütün fiillerini Allah yaratır" demişlerdir. Buna karşıt olarak ortaya çıkan Kaderiyye ve onun devamı olan Mutezile ise; insan , kendi fiillerinin yaratıcısıdır; Allah insanın fiillerini yaratmaz. insanın Allah'a karşı sorumluluğunu temellendirmede bu her iki fırkanın da başarılı olamadığı görülmüştür.

Ehl-i sünnet olarak nitelendirdiğimiz Eş'ari ve Maturudî ise bu iki karşıt ve aşırı görüşün ortasını bulmaya çalışmışlardır. Onlara göre , Allah insana güç ve kudret verir, insan da bu güç ve kudretle fiillerini kesb eder. Fakat ne gariptir ki Eş'ari ve Maturidinin kesb teorisi de probleme tam bir çözüm ve açıklık getirmiş değildir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde insanın fiillerini Kur'an açısından araştırmaya çalıştık. Gördük ki insan inanç, amel, ibadet ve ahlakî sorumluluklar taşıyan bir varlıktır. Çünkü Kur'an âyetleri sadece insanı muhatap almaktadır. Düşünün, tefekkür edin, yapın, kaçının, öldürmeyin, adaletli olun vb. hitaplar hep insanlara yapılmaktadır. Bir de insan yaratılanların en şerefli olduğu Kur'anda belirtilmiştir. "Biz insanı en mükemmel şekilde yarattık ". insanın bu mevkiî kazanmasının yegane sebebi ise hür ve irade sahibi olmasından kaynaklanmaktadır.

"Kur'anda insan hürriyetini "araştırırken konunun kapalı olması bizi oldukça zorladı. Çünkü günümüze kadar yapılan çalışmaların da konunun anlaşılmasına kafi gelmediği görülmektedir. Ayrıca konunun çok geniş ve kapsamlı olması da bir başka zorluktur.

Zira bu konu Allah'ın sıfatları, kaza ve kader, ibadet, muamelat ve ahlakla çok yakın ilişkisi olan bir konudur. Bunun için de konuyu toparlamak ve tekrarlardan kaçınmak için çok çaba sarfettik. Bununla birlikte, meselenin içinden çıkmak için elimizden gelen gayret ve çabayı sarfettik.

Çalışmamızı araştırırken önce konuyla direk olarak bağlantısı olan eserleri tespit etmeye çalıştık. Daha sonra konumuzla dolaylı yollardan ilişkisi bulunan eserleri gözden geçirdik. Bilhassa araştırmamızın ikinci bölümünde Kur'an ayetlerini kendi yorumlarımızla vermeye çalıştık ve böylece konumuzu Kur'an açısından temellendirme cihetine gittik.

Bu çalışmanın esasını tespit etmeye, temelini kurmaya çalışırken en çok insan hürriyeti ile ilgili eserlerden faydalandık. Bunlardan bazıları şunlardır; "Felsefe Tarihi" ,Macit Gökberk, "İnsan Hürriyeti", Necati Öner , "Kelam Açısından insanın Fiilleri", Şerafettin Gölçük , "Maturidi de irade Hürriyeti", M.Saim Yeprem, "İslam Felsefesi Tarihi" Macit Fahri vb. gibi felsefi ve kelami eserler yanında Kur'an-ı Kerim, tefsirler ve hadis kitapları vb.

Çalışmamızın hazırlanmasında her zaman olduğu gibi, ta öğrencilik yıllarından itibaren yardımlarını bizden esirgemeyen, her konuda bize yardımcı olan ve bilhassa bu çalışmanın bu hale gelmesinde emeği geçen değerli hocam Doç.Dr. Hüsamettin Erdem beye de teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Sait POLAT

KONYA,1992

BİRİNCİ BÖLÜM

1-) GENEL OLARAK HÜRRIYET KAVRAMI

HÜRRIYET

Hürriyet kelimesi , Arapça "Hurr" kökünden gelen bir yapma mastardır. "Hurr" köle olmayan demektir. Buna göre "Hürriyet" köle olmamak manasını ifade eder.(1)

Günlük hayatımızda bu kelime umumiyetle "zorlama yokluğu" manasındadır. Zorba bir iktidarın baskısı altında bulunmayan halkın durumu da aynı kelime ile anlatılır. Zaman zaman "Bağımsızlık " "birinin hakimiyeti altında olmayan kişinin hali", "yasak edilmeyen herşeyi yapma, engellenmeden hareket etme gücü", "kendi kendimize karar verebilme kabiliyeti" gibi çeşitli manalarda da kullanıldığı görülmektedir.(2)

Hürriyet kelimesi Hukuk, Tarih, iktisat, Sosyoloji gibi bilim dallarının herbirinde ayrı ayrı istilahi manalar taşımaktadır. Bilhassa sosyal alanda, hukuk ve iktisat sahasında "hürriyet" ve "hak" mefhumları birbiri içinde bazen muteradif bazen de birbirlerinin manalarını tamamlayıcı olarak görülmektedir.

Umumiyetle "zorlamanın bulunmaması", "dilediğini yapan kimsenin durumu" olarak ele alınan hürriyet, psikolojide eğilimlerin ve iradî fiilin incelenmesi, ahlakta sorumluluk ve müeyyide meselelerinin araştırılması, sosyal alanda tabii hukuk, siyasi ve iktisadi konularının izahı, metafizik ve din sahasında ise kadercilik veya mutlak hürriyet açılarından

1-Ibn Manzur, Lisanu'l-arabil-muhit, "hurr" maddesi

2-Bkz. Meydan Larousse "hürriyet maddesi"

incelemeye ve tarife tabi tutulmaktadır.(3)

Hürriyetin felsefi, metafizik, dini ve psikolojik açılarından tariflerinin kavranması zor ve çok yönlü tariflerdir. Aslında "hürriyet kolayca tarif edilemeyen, zekanın kadrolarına sığmayan, anlaşılmaktan çok yaşanan bir olaydır."(4) Bu sebeptendir ki bazı hürriyeti tarif etmeye kalkanların ortaya koydukları tarifleri kendilerini hürriyeti inkara götürdüğü dahi görülmüştür. Mesela; hürriyeti, "amelleri, kendi iradesinin çizdiği gayelere itaat eden veya istediğini yapabilen bir mahluk" un hali olarak tarif edenler bakmışlar ki gerçekte bu tarife uyan varlıklar müşahade edilememektedir. O halde, hürriyet yoktur sonucuna varmışlardır. Çünkü hürriyeti inkar etmek kabul etmekten çok daha kolaydır.(5)

Bazı filozoflar hürriyeti " hür olarak hareket etmek" manasına almışlardır. "Hür olarak hareket etmek" demek, geri çevrilemeyen şuur hallerinin zamanında harekete katılması demektir. Başka bir deyişle, hür olarak hareket etmek demek fiillerin "Ben" den çıkması demektir. Bu "Ben" in fiil ile olan bağlılığı tarif edilemez, yaşanır. Çünkü bu bağlılığı kuran "zaman" tarif edilemez." Bu bağlılığı tarife kalkışmak onu mekanlaştırmak demektir. Nitekim hürriyeti de tarife kalkanlar bu yüzden onu inkar etmekten başka bir şey yapamamışlardır.(6)

İçimizden herbirimiz, hayatı boyunca kendi hürriyetinin yahut

3-Bkz. Meydan Larousse "hürriyet maddesi".

4-H.Vehbi Eralp, Determinizm ve Hürriyet Üzerine Felsefe
Archivi s.3, ist. 1960

5-Bkz. H.Vehbi Eralp, a.g.e, s.1

6-Tahsin Yılmaz, Determinizm ve Hürriyet problemi ,s.69, Ank.1972

onun yokluğunun terübesini yapar. işte burada hürriyet üzerinde düşünmek için müsbet bir çıkış noktası vardır. Öyleyse hürriyet bir yaşantı halidir, duygusal alana aittir. Herkes için kabul edilebilen bir tanımın yapılamamasının sebebi de bundandır. Bilindiği gibi duyguların tam bir tanımı yapılamaz. işte hürriyet kelimesine felsefî ve siyasî görüşlere göre farklı anlamlar verilmesi, onun bu niteliğinden gelmektedir. Hürriyetin tanımı kendi öz nitelikleri ile değil ancak tezahürleri ile yapılabilmektedir. Hayatında hürriyetsizliğin ne olduğunu hissetmemiş birine hürriyetin ne olduğu tam olarak anlatılamaz.(7)

Hürriyyet kelimesinin yalnız insan için değil diğer varlıklar için de kullandığımız olur. Kafese kapatılmış bir arslan veya bir kuş için "hürriyeti elinden alınmış " kırlarda başıboş dolaşan bir hayvan veya havada kanat çırpıp uzaklaşan bir kuş için hürriyet içinde uçuyor diyoruz. Acaba insan için olan hürriyetle diğer canlılardaki hürriyet aynı şey midir? Bilindiği gibi insanın çeşitli hürriyetleri vardır ve bu hürriyetle diğer canlılardaki hürriyetten de farklıdır.

Acaba bu farklı alanlarda kullanılan "insan hürriyeti" kavramının bir tanımı yapılabilir mi? Sözlüklerden hürriyet kelimesi karşısında birkaç tanım bulmak mümkündür. Bu tanımları daha önce görmüştük . Bu tanımlardan bazıları; zorlamanın yokluğu, tutuklu olmayan bir varlığın hali, bir eylemde (fiilde) bulunma veya bulunmama iktidarı vb. idi. Yapılan bu tanımların hiçbirisi "efradını cami ağıyarını mani" bir tanım değildir. Zira her hürriyet

kelimesinin kullanılışında çok farklı anlamlar kastedilmekte ve neticede herkes tarafından kabul edilebilecek bir tanımın yapılması da mümkün görülmemektedir. Anlamlar, onu kullananın felsefi inancına, siyasi görüşüne göre değiştiği gibi kelimenin kullanıldığı alanların farklılığına göre de değişmektedir.(8)

insan hürriyeti meselesi felsefenin olduğu kadar kelamın da en önemli konularından birisidir. Değişik açılardan ele alınan problemler kelimacılar "insanın filleri" açısından bakmışlardır.

ilkçağdan günümüze kadar filozoflar, hukukçular, politikacılar ve kelimacılar,hürriyet üzerine oldukça fazla mesaf sarfetmişlerdir. Buna rağmen hürriyet meselesinin daima güncelliğini koruyan bir mesele olacağı da açıktır. Çünkü her ele alıfta yeni problemler, yeni sorular ve görüşler ortaya çıkmaktadır.

Konuya bakış açıları oranında çeşitli karakter taşıyan tariflerin detayına inildikçe tarifi yapan filozof sayısının çoğaldığını ve her filozofun kendi tarifinden hareket ederek, hürriyeti ya kabul veya inkar gibi, iki zıt sonuca ulaştıklarını müşahade edilmektedir. Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki hürriyet problemi insanlar için bir merak konusu olmaya devam edecektir. Yapılan tüm çalışmalar hürriyet meselesini tam olarak açıklığa kavuşturulamayacağını göstermektedir. Neticede ise bütün bu olumsuzluklara rağmen yine de hürriyet bir iman ve inanç meselesi haline gelmektedir. O zaman hürriyeti; "insanın irade ve hareketlerinde herhangi bir zorlama (cebir) altında olmadığına inanması" şeklinde tarif etmek mümkündür.

11-) İNSAN HÜRRİYETİ

İslamın insana bahsettiği en değerli nimetlerden birisi de hiç şüphesiz ki hürriyettir. Hürriyet, insanların doğuştan elde ettikleri ve insan olmalarının gereği olan bir haktır. Zira insan dünyaya hür olarak gelir. Hürriyet, insanın insanca yaşaması için bir zarurettir. İnsanları diğer varlıklardan ayıran özelliklerden birisi de hür olma hakkına sahip olmasıdır. Bazı hayvanların hür olmamaları, boyunduruk altında yaşamaları, fikir ve düşünce nimetlerinden yoksun olmalarındandır. İnsan ise; akıl ve irade sahibi bir varlıktır. İnsan akıl ve iradesinin gereğini yerine getirmesi ise ancak tam bir hürriyet çatısı altında gerçekleşebilir. İnsan ancak böyle bir hürriyetin atmosferinde hayat bulabilir.

Ancak bu hürriyet başkalarının hürriyetini ihlal edici bir nitelikte olmamalıdır. İslam dininin geliş sebeplerinden birisi de insanlığın yitirmiş olduğu hürriyeti yeniden iade etmek, kısıtlamalara, baskılara uğrayan ve devamlı sulta altında tutulan dini, siyasî ve fikrî hürriyetleri yeniden ihya etmek ve korumaktır. Her devirde hürriyet, İslamın inançlarına bayrak olmuştur. Hürriyet akl-ı selim sahibi toplumların, şahsiyet sahibi devletlerin vazgeçilmez varlık ilkesidir. Hürriyet, bizzat insandan gelen ve onun insanlığından doğan bir haktır. İnsanın hür olmadığı yerde, onu idare eden kanunların da hürlüğünden söz edilemez.(9)

9-Abdulkerim Osman, İslamda fikir ve inanç hürriyeti, cv.Ramazan Nazlı, s.27-28, ist. tarihsiz.

insan hürriyeti meselesi daha önce de bahsettiğimiz gibi felsefenin olduğu kadar kelamın da en önemli meselelerinden birisidir. Kelamcılara göre insanın fiillerindeki hürlüğü aynı zamanda onun sorumluluğunun da sınırını tayin eder.

insanın fiilleri ile ilgili meselelerinin Hz. Muhammed (s.a) devrinde ele alınıp tartışılıp tartışılmadığı hususu kaynaklarda somut misallerle zikr edilmemiştir; ancak bazı kaynaklar fiillerin yaratılması meselesinin Hz.Muhammed(s.a) devrinde de tartışılmış olabileceği görüşünü ileri sürmektedir. Fakat bu tartışmaların daha ziyade Yahudi ve Hristiyanlar arasında cerayan etmiş olabileceği noktasına dikkat çekmektedirler. Halbuki Kur'an-ı Kerimde konu ile ilgili birçok ayetin bulunduğu da bilinen bir gerçektir.

"Onlar bir kötülük yaptıkları zaman;"babalarımızı bu yolda bulduk, Allah da bize öyle emretti." derler. " Allah kötülüğü emretmez, de Allaha karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"(10) ".....kazandıkları işlerin cezası olarak varacakları yer de cehennem dir."(11)

"Onlar Cennet halkıdır, yaptıklarına karşılık orada ebedi olarak kalacaklardır."(12)

Bu ve benzeri ayetler ilk müslümanlar tarafından insan hürriyeti ile ilgili olarak, bir sistem dahilinde tartışılmış değildir. Zamanın kültür seviyesi bu tür konuları felsefi bir sistem içerisinde tartışmaya müsait olmadığı gibi, sordukları her

10-A'raf:7/7
11-Tevbe:9/95
12-Ahkaf:46/14

konuyu kendilerini aydınlatan Hz. Muhammed (s.a)'ın de aralarında bulunması, ilk devirlerde konu üzerinde fazla durulmamasının en önemli sebeplerindendir.(13)

Hızla gelişen İslam toplumu, bir iki asır içerisinde değişik fikir gruplarının oluşmasına yol açmıştır. Yeni Müslüman unsurların eski inançlarının tesiri ile değişik yorumlar ortaya atmaları, kısa zamanda mevcut fikri berraklığı bulandırmış, toplumda çalkantılara sebebiyet vermiş; dolayısıyla çözüm bekleyen birtakım problemlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlardan birisi de insanın hürlüğü meselesidir. Yani insan, fiillerini hür olarak kendisi mi gerçekleştirir; yoksa birtakım başka sebepler bu fiillerin meydana gelmesinde rol oynar mı?

Bu tür problemlerin hicri 2.yüzyıl başlarından itibaren münakaşa edilmeye başlandığını söyleyebiliriz. İşte o gün bu gündür, Allahın kudreti ile insan fiilleri arasındaki münasebetin ne tür bir münasebet olduğu hep insan zihnini meşgul edegelmiştir.(14)

Konuyla ilgili temel sorular şunlardır; insan, hareket ve davranışlarından tamamen hür müdür? yoksa kudreti elinde bulunduran sadece Allah mıdır? Eğer her çeşit kudreti elinde bulunduran Allah ise o zaman insanın sorumluluğu nasıl izah edilecektir?

Bazıları, Allah'ın yaratma kudretinin mutlak manada olduğunu, hiçbir ortak kabul edilemeyeceğini insanın rüzgar önünde kuru bir yaprak misali fiillerinde mecbur olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu

13-M.Sait Yazıcıoğlu,Maturidi ve Mesefiye göre irade hürriyeti, s.7,Ank,1988

14-Bkz.Hüseyin Atay ,Kur'ana göre iman esasları, s.89vd.,Ank,1961

görüşün savunuculuğunu "Cebriyye Ekolü" yapmaktadır. Bu gurubun fikirlerine göre, insan sorumluluğunun ve mesuliyetinin manasını kavramak mümkün değildir. Buna karşılık insanın, fiillerinde tamamen hür olduğunu ve Allahın herhangi bir müdahalesinin söz konusu olmadığını savunanlar da olmuştur ki, bunlarada "Mutezile Ekolü" denmektedir. Bunlar, insana bir dereceye kadar irade hürriyeti tanımışlar; fiillerin Allah tarafından yaratıldığını kabul ederek, insan için kısmî bir hürriyetin olabileceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ancak bu hürriyetin sınırları nedir? insanın fiillerindeki hürlüğü nereye kadardır? veya insan fiillerinde mecbur ise ne derece mecburdur? gibi sorulara tam bir açıklık kazandırılmamıştır. (15)

Kaynakların belirttiğine göre, insan iradesi ile ilgili olarak kader meselesini ilk ortaya atan Ma'bed el Cüheni (80/689) dir. Aynı görüşler Cehm b. Safvan (128/745) tarafından da savunulmuştur. Cehm'e göre insan fâil olamaz; fâil sadece Allah'tır. Dolayısıyla insan fiillerinin tek yaratıcısı da Allahtır. insanın serbest olarak bir şeyi dileyip yapması gücü dahilinde değildir. Yani bunlara göre insanın fiillerinde hür olması söz konusu değildir. (16)

Bu görüşlere bir tepki olarak Mutezile ekolünü görmekteyiz. Mutezile Cebriye'ye şiddetle karşı çıkar. Mutezileye göre insan, fiilini bizzat kendisi yaratır. Bu hür yaratması neticesindedir ki,

15-M. Sait Yazıcıoğlu, a.g.e., s.8-9

16-el Bağdadi, el-Fark beyn el-Fırak (çv.E. Ruhi Fırlalı), s.188-189, ist., 1979

yaptığı işin sorumluluğu da bizzat kendisine ait olur. Böylece Mutezileye göre, insanın sorumluluğu bir anlam kazanır.(17)

İlk asır İslam toplumunda itikadî sahada ortaya çıkan bu ihtilaflar, tarihi seyir içinde incelendiğinde, bunların mutlaka siyasal ve toplumsal olaylarla da yakından ilgili olduğu görülür. İktidar veya muhalefette olan guruplar kendi durumlarına göre tavır almışlardır. Ortaya çıkan problemleri tevekkülle karşılayıp kadere rıza gösterenler olduğu gibi, herkesin yaptığı işten sorumlu tutulması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Siyasi olaylar ister istemez inanç esaslarını zorlamıştır.(18) Siyasi yönden çeşitli guruplara ayrılanlar birbirlerini itham ederken, görüşlerini dini kurallar ve kaidelere bağlamak istemişler ve dolayısıyla farklı anlayış ve yorumlar ortaya çıkmıştır. Mesela Cemal ve Sıffin olaylarına karışan her gurup kendi açısından haklı olduğunu göstermek için dini gerekçeler ileri sürmüşlerdir.(19)

İnsan iradesi ve hürriyeti ile ilgili olarak başlayan münakaşa ve görüş ayrılıkları her asırda boy göstermiş ve günümüzde de aktualitesinden pek birşey kaybetmeden devam etmekte ve devam edeceğe de benzemektedir.

Buraya kadar tarihin seyri içerisinde insan hürriyeti meselesine nasıl bakıldığını ele almaya çalıştık. Bu anlattıklarımızın dışında daha farklı anlayan ve meseleyi daha değişik yorumlayanlar da mevcuttur.

Ancak farklı hürriyet açıklamaları arasında bir takım ortak

17-M.Sait Yazıcioğlu,a.g.e.,s.9

18-Bkz.Talat Koçyiğit,Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar,s.21-22,Ank. , 1969

19-Talat Koçyiğit,a.g.e., s.22

noktaların da bulunduğu görölmektedir. Mesela insan hür müdür, değil midir? sorusuna genellikle insan hürdür veya insan hür değildir şeklinde iki cevabın verildiği görölr. Hürriyet veya hürriyetsizliğimizi duyduğumuzda nasıl bir durumda oluruz? ve hangi şartlarda kendimizi hür, hangi şartlarda kendimizi hürriyetimizden yoksun hissederiz? sorularına da: eğer istediğim bir şeyi yapıyorsam kendimi hür; yapamıyor bir engelle karşılaşıyorsam hür olmadığımı hissederim cevabı ile karşılık verildiği görölr. Çünkü hürriyet çeşitli imkanlar karşısında bunlardan birinin seçilmesi ile ortaya çıkar; eğer bu seçim yapılamıyorsa hürriyetten de söz edilemez. O halde insan gerçekten bu imkanlardan birini seçmede hür müdür? istediğini yapmada hür müdür? yoksa onu birşeyler mi bu seçime zorlamaktadır. insan hürriyeti esas kendisinin bu merhalede açıkça gösterir. Yani istediğini seçip onu eylem haline getirdiğinde hürlüğüne veya hürriyetsizliğini hisseder. insan seçme anında hürriyet veya hürriyetsizliğin pek bilincinde değildir. Hürlük insan için fitrî bir duygu olduğu için o, hürriyetin değil de daha ziyade hürriyetsizliğin bilincine varır. Başka bir ifade ile; insan hürriyetin verdiği rahatlığı değil, fakat hürriyetsizliğin verdiği sıkıntının farkına varmaktadır. Bu sebeple diyoruz ki; ancak hürriyetin yokluğunun şuuruna varmak, hürriyetin varlığını bize hissettirir. Bu sebeple de insan hürriyetinin bilincine bir şeyi seçmede değil onu gerçekleştirmede erer. insanın kavgasını yaptığı hürriyetler hep eylem ile ilgili hürriyetlerdir. Halbuki eylem, insan hürriyetinin ikinci basamağını teşkil eder. Halbuki bunun önünde asıl olan bir de seçme faaliyeti vardır.

insan, çeşitli seçenekler karşısında bu seçeneklerden birini

neye göre seçiyor?acaba bu seçimi yaparken gerçekten hür müdür? yoksa onu bunlardan birini seçmeye zorlayan birşey var mıdır? Filozofların ekserisi insan hürriyeti denince "seçme" fiili üzerinde durmuşlardır. Bunlardan biri alınıp diğeri ihmal edilemez. Çünkü bunların ikisi birbirine bağlıdır. İnsan seçme esnasında hürriyetinin bilincine varamıyor diye insan hürriyeti meselesi üzerinde düşünürken, bu oldukça önemli olan birinci merhale hiçbir şekilde ihmal edilemez. Daha öncede ifade ettiğimiz gibi insan hürriyetinin mahiyeti kendisini seçmede gösterir ve bu birinci merhalede kazandığı anlamla, ikinci merhalenin yani eylem hürriyetini daha iyi temellendirildiği görülür.(20)

Hürriyet kavramı ile eş anlamlı kullanılan başka kavramlar da vardır.Bunlar:Özgürlük, bağımsızlık,serbestlik irade hürriyeti vb. gibi kavramlardır. Bu kavramlar değişik ilim dallarında kullanılmaktadır.Hürriyet ve özgürlük kavramlarını daha ziyade felsefeciler kullanmışlardır.irade ve irade hürriyeti kavramını ise cüz'î irade, kaza ve kader kavramları ile yakından ilgilenen kelimciler, hadisçiler ve islam düşünürleri kullanmışlardır. Bağımsızlık, özgürlük ve serbestlik gibi kavramların da daha ziyade siyasi ve ictimai sahalarda kullanıldığı görülür.Bütün bu kavramlar hürriyet kavramının içinde yer alır ve onunla eş anlamlı, onun yerine kullanılır.

Buraya kadar genel olarak ele aldığımız hürriyet ve insan hürriyeti meselesini, şimdi de kısaca düşünürler açısından: yani filozoflar ve değişik kelim sistemleri açısından ele almaya

alışacağız. Çünkü bu görüşleri Kur'anda insan hürriyetini temellendirmemizde önemli katkılar sağlayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca onların bu meseleye yaklaşma tarzları bizim konuyu işleyişimize örneklik edeceğini de gözardı etmememiz gerekmektedir.

111 İNSAN HÜRİYETİ İLE İLGİLİ FELSEFİ VE KELAMİ GÖRÜŞLER

A-)FİLOZOFLARA GÖRE İNSAN HÜRİYETİ

1-)İLKÇAĞDA

Hürriyet problemini düşünce tarihi açısından ele aldığımızda karşımıza Eflatun (427/347), Aristo (384/322), Plotin (204/270) gibi ilkçağın ünlü isimleri çıkmaktadır. Bu bakımdan ilkçağ düşüncesinde hürriyet problemine bu ünlü isimlerin görüşleri açısından yaklaşacağız.

Eflatunun hocası Sokrat (469/399), açık bir şekilde hürriyet ve iradeden bahsetmemekle birlikte ahlak felsefesinde ortaya koyduğu görüşlerinde gerçek hürriyetin inkarına yol açan pek açık olmayan determinist bir düşünce sergilediği görülür.

Eflatun ise insanın hürriyetini zamanda değil de "iyi" nin bilgisine sahip olmakta bulur. Eflatuna göre insan, iyinin bilgisine sahip oldukça hür olur. Çünkü bu bilgi insanı dünya ve beden hapisanelerinden kurtararak mutluluğa götürür. Ona göre hürriyet ile mutluluk aynı şeydir. İnsan bu olgunluğa, ruhun kemali, kendi kendine yetmesi, gayesini kendi içinde araması ile ulaşır. Görüldüğü gibi Eflatun hürriyeti insanın içinde, mutlu olmasında aramış ve insanı aşan bir hürriyete yer vermemiştir.

İlkçağ düşüncesinin İslam dünyasında ki en büyük temsilcisi, Aristodur. Aristonun hürriyet anlayışını anlayabilmek için onun hareket, mekan ve zaman anlayışını bilmek gerekir. Değişmeye tabi olan her varlıkta iki ana prensip vardır. Bunlardan birisi "güç"

ötekisi de "fiil" dir.Bir gücün bir fiil haline geçmesi,değişme olduğu kadar, bir harekettir. Hareketin zıddı ise ya bir zıt harekettir veya hareketsizliktir. Yani hareket yokludur.(21)

Aristo metafiziğinde hareketin zaman bakımından bir başlangıcı yoktur. Hareket, varlığın kendisi gibi öncesizdir. Ancak varlıktaki hareketin sebebinin gösterilmesi gerekir. Aristoya göre hareket, mahiyet itibari ile süreklidir.Hareketin bu sonsuzluğunu Aristo, başlangıçsız olmasını ve sonunun bulunmamasını yine hareket mefhumundan çıkarır. Zira hareketin bir yerden belli bir zamanda başladığını kabul etmek onun sonsuzluğunu kabul etmemek manasına gelir. Çünkü o, hareketten önce bir zaman kabul etmenin ilk hareketten önce eşyaya menşe kabul etmek demek olacağına inanır. Böyle birşey kabul edildiği taktirde ilk hareketi veren "ilk muharrik" ve "ilk hareketin" ortaya çıkışı izahedilemeyecektir.(22)

Aristoya göre insanın hürriyetini onun iradî hareketlerinde aramak lazımdır. İnsan aklının kuvveden fiile geçmesi iradî hareketleri doğurur. insanın hür olması, iradeli hareket etmesidir. Bu ise dış bir tesirin etkisinde kalmadan hareket etmek demektir. Burada irade ise seçme gücüdür. Seçme, bir dış tesiri altında kalmadan, bizim gücümüz içindedir. Aristo, hürriyeti, hareket prensibinin kendimizde olması dıştan gelmemesi olarak temellendirmektedir.(23)

Epikouros(341/270) hürriyeti bilgelik hürriyeti ile temellendirmenin geçersiz olduğunu görmüş ve hürriyeti

21- S.H.Bolay, Aristo metafiziği ile Gazzalının metafiziğinin karşılaştırılması,s.72-73,Ank. 1976

22- S.H.Bolay , a.g.e.s.75

23- M.Sa'm Yiprem, irade Hürriyeti ve imam-ı Maturidi , s.35,ist.1984

temellendirmek için başka bir yol aramıştır. Epikouros yoldan ayrılan bazı atomların bazı hareketleri ile hürriyeti temellendirmeye çalışmış ve sebepsiz olarak bir şeyi seçebileceğimiz sonucuna ulaşmıştır. insanın kör bir zorunluğun elinde oyuncak olmadığını, onun kendi kaderini kendisinin belirleyebileceğini göstermeye girişeceği pek tabiidir. Epikouros, insanın irade hareketinin pek çok iç ve dış şartlara bağlı olduğunu doğru bulmakla birlikte, insanın bu tesirle mutlak bir şekilde bağlı olmadığını, hatta bunlara karşı da karar verebileceğini, sebepsiz de seçebileceğini söylemektedir.(24)

Plotinus (204/270) da hürriyeti bir "irade hürriyeti" şeklinde anlamakta ve seçebileceğimiz alternatiflerin ancak madde imkanları ölçüsünde sınırlı ve şartlı olduğunu ve bunun bir istekten ibaret bulunduğunu görmektedir. Bu manada sınırsız ve mutlak bir hürriyet anlayışını Plotinus da bulamamaktayız. Hür hareketin, insanın, yine insanın dışında bir kuvvet tarafından zorlanmayan bir hareketi olması şeklinde anlaşılması ilk nazarda gerçek hürriyet gibi görünüyorsa da "kendi öz tabiatımızın gerektirdiği ve bu manada zaruri" bir mahiyet taşıması bu görüşün de determinist bir karakterden kurtulamadığını göstermektedir.(25)

11-) ORTAÇAĞDA

Ortaçağın ileri gelen temsilcilerinden Origenes'e (185/254) göre hürriyet anlayışı, bir seçme hürriyeti şeklinde irade

24- Macit Gökberk, Felsefe tarihi s.110

25- M.Gökberk, a.g.e. ,s.145-147

hürriyetidir ve bu irade de aslında Allah'ın iradesidir. Bu görüş açısından Origenes'in kulun Allah'ın iradesi karşısında gerçekten hür olduğunu kabul ettiğini söylemek mümkün değildir.

Saint Augustinus (354/430), insan hürriyetinin, Allah'ın geleceği bilmesi ile olan münasebetlerinde görür. Ona göre eğer Allah bizim hareketlerimizi önceden görüyorsa bunlar mümkün olma vasıflarını kaybederler ve zaruri olurlar. Böyle olduğu kabul edilirse seçme, sorumluluk ve günah hakkında ne diyebiliriz? Eğer Allah her şeyin kaynağı ve her şey onun iradesinin eseri ise kötülüğün de onun iradesinden geldiğini kabul etmemek nasıl mümkün olur? ve hatta kötülük, iyiliğin yokluğu ise bu fazilet eksikliği, ruhu aydınlatmakta ve onu iyiye doğru götürmekten kaçınan ilahi iradenin bir neticesi olmayacak mıdır? Augustinus'un, çok açık bir teolojik fatalizm (kadercilik) e düştüğü görülmektedir. O, insan için tam bir determinizm düşünmektedir.

Eriugena (810/877) ya göre ise "kainat Allah tarafından yaratılmıştır. Yine ona dönecektir." Her şeyin başlangıcı Allah olduğu gibi sonuçta da herşey ona dönecektir. İnsan ilminin gayesi, eşyanın ilk sebeplerinden nasıl çıktığını ve bunları nasıl cinslere, cinslerin nev'ilerine (tür) ayrıldığını tam olarak bilmektir. Allahın bir şeyi görmesi, fiilinden önce olmaz, fiille birlikte olur. Yaparken görür, görürken yapar. Allah her şeyin cevheridir. Bütün bu şeyler Allahın dışında bulunamazlar. Allahın görmesi dolayısıyla ilmini fiille birlikte, fiil anında kabul etmesi, kaderi inkar eden Mutezile gibi düşündüğü intibainı vermekte ise de her şeyde esas failin Allah olduğu, hatta bizim

hayatımızın Allahın hayatı olduğu ifadesi onun kaderciliğini gösterecek başka bir örnektir.

Saint Thomas (v.1264) ise, seleflerinden çok farklı bir istikamette determinizmden kurtulmak ve insan hürriyetine bir temel bulma çabası içine girmiş ve Augustinus'un düştüğü koyu kadercilikten kurtulmak istemiştir; fakat onun da insan hürriyetini ilahi irade anlayışına dayandırmış olması, selefleri gibi onu da neticede meselenin açmazına düşmekten kurtaramamıştır. Thomas'ın bütün çabalarına rağmen gerçek hürriyetin inkarına yol açan determinizmden kurtulamamıştır(26).

III) YENİ VE YAKINÇAĞDA

Yeni çağın felsefî düşüncesini şekillendiren Descartes (1596/1650)'a göre hürriyet ruhî varlık alanında ortaya çıkan bir fenomendir. Bu öyle bir fenomendir ki bizi yaratanın herşeye gücü yetsede hatta bizi aldatmaktan zevk duysa bile yine kendimizde bir hürriyetin varlığını duymaktan geri kalmayız. Bu öyle bir hürreyettir ki, onunla biz istediğimiz zaman iyice bilmediğimiz şeylere inanmaktan sakınmak suretiyle aldammamızın önüne geçebiliriz. Descartes, hürriyet fenomenini temellendirmek için zamanın, geri çevrilemeyen ve bir keyfiyet olarak Allah'a isnat etmektedir. Ayrıca insanın bütün ruhî hallerini ezeldenberi verilmiş olduğunu, insanda hiçbir yaratmanın olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu sebepten ötürü Descartes insanda seçme fiillerini yöneten mekanik bir "ben" görüşünü de kabul ederek hürriyeti temellendirmeye çalışmıştır.(27)

26- Nihat Keklik, Felsefe, s.260, ist.1978

27- Tahsin Yılmaz, Determinizm ve Hürriyet Problemi, s.54, Ank.1972 (Doktora tezi)

Spinoza (1632/1677), hürlüğün tanımını şöyle yapıyor; "kendi tabiatının zorunluluğu ile var olan ve hareket eden şeye hür, belli bir tarzda başka bir faktör tarafından varlığı ve aksiyonu tayin edilmiş şeye de zorlama denir." Spinoza da hürriyetle zorunluluk birleşmektedir. Gerçek manada hür olan Allahtır. Alemde olup biten herşey ise Allah tarafından tayin edilmiştir. Spinoza tam anlamıyla bir deterministtir. Tabiatta biten herşeyin Allah tarafından tayin edildiğini ve onlarında zorunlu olduğu kanaatindedir. ona göre hür insan yalnız aklın emirlerine göre yaşayan insandır. insanın hür olması akla uymasıyla mümkündür. Bu ise tabiat kanunlarına uygun olarak yaşamaktır.(28)

Spinoza da hürriyeti insanın içinde aramaktadır. insanı dış dünya ile bağlantılı olarak düşündüğü zaman zaruretlerin dışında hiç bir gerçek bulunmadığı halde insanın da hür olduğuna inandığını bir vakıa olarak kabul etmekte, bu hürlüğü "ruhun kendi kendini belirlemesi" sadece kendi"öz belirlenimi" ne uyması olarak temellendirmektedir. Ona göre "hür bir ruh,kararlarını aklî esaslara göre ortaya koyar. Duygularına göre hareket eden insan köledir, düşünme halinde ise hürdür. Gerçek bilgiden başka birşey olmayan fazilet hem kuvvet, hem de hürlüktür. Allah bilgisi, bilginin düşüncenin, dolayısıyla faziletin doruğudur. O halde bu bilgi ve bu fazilet, insanı tutkularının köleliğinden kurtarıp hürriyete ulaştırır. (29) Bu ifadelerle Spinoza, insanın hürriyetini ruhi bir vakıa olarak ele almaktadır. Bu yönüyle de

28- N.Öner, a.g.e. s.39-41

29- M.Gökberk a.g.e., s.74

Descartes'in vardığı sonuçtan pek farklı bir sonuca varamamaktadır.

Yeniçağın akılcı filozoflarından Leibniz (1646/1716) ise insan hürriyetini "hareketlerimizin sebebini anlamak" olarak temellendirmeye çalışmıştır. Çünkü Leibniz'e göre her monad, Allah'ın önceden koyduğu düzene göre dağılır. Fakat böyle bir finalizm ise, tersine çevrilmiş bir mekanizmden başka bir şey değildir. Zira burada da tıpkı mekanizmde olduğu gibi herşeyin ezeldenberi verilmiş olduğu, her monadın evrende, geçmişte, şimdi de ve gelecekte ne olup biterse hepsini ifade ettiği ileri sürölür. Böylece de zamanın yaratıcı rolü ortadan kaldırılmış olur. Artık kainatta önceden bilinmeyecek hiçbir şey, hiçbir icat, hiçbir yaratma yoksa, zaman denilen şey burada lüzumsuz demektir. Zamanın yaratıcı rolü yoktur demekle de insan hürölüğü yoktur demektir.(30) Netice olarak, Leibniz de hürriyeti insanın içinde bir vakıa olarak görmüş ve bunun izahına çalışmıştır.

D.Hume (1711/1776) asırlarca sürölüp giden hürriyet zaruret münakaşalarına bir kavram tartışması olarak bakmaktadır. Ona göre hürriyet, iradenin kararlarına uygun olarak yerine göre hareket etmek veya etmemek gücüdür. Bu manadaki hürriyet zaruret ile bağdaştırılabilir. Çünkü hürriyet "zorlama"nın zıddıdır. Zaruretin zıddı değildir. Böyle olmasaydı hürriyet tesadöl olurdu. Görölüyor ki Hume, mutlak determinist bir anlayış içinde insan hürriyetini zaruretle aynı manada ele almakta ve böylece aslında gerçek hürriyeti inkar etmiş olmaktadır. Zarurete bağladığı insan hürriyeti ile Allahın mutlak ilmini ve mutlak iradesini telif

etmenin veya bu konuda mudafaalar yapmanın felsefenin gücünü aşan bir sahada olduğu söylemektedir.(31)

Modern felsefenin kurucusu Kant'a (1724/1801) göre, insan hürriyeti ancak irade hürriyeti ile alakalı olarak ahlakî bakımdan ele alınabilir. Ahlakî kanun mecbur etmez, mükellef kılar. Şu halde hürriyeti gerektirir. Nazari olarak hürriyet ispat edilemezse de bu, irade için en küçük şüpheyi bile yer vermez. Kant'a göre iki çeşit hürriyet vardır.

1-Kozmolojik Hürriyet(sebepler zincirini kendiliğinden başlatma gücü.)

2- irade Hürriyeti(Duyarlılığın bütün tesirlerinden kurtulmuş olmak ve insanın sebeplilikten başka birşey olan gereklilik (zaruret kanununa bağlı olması.)

Ona göre fiillerimizin zamanda ve mekanda meydana gelmesi bakımından determinizm söz konusudur. Çıktıkları kaynak itibarıyla ise, indeterminizm vardır ve hürdür. Kantta bu iki prensip çarpışmaktadır. Teorik yönüyle ona göre, tabiatla sıkı bir sebeplilik bağlantısı olmalıdır. Aksi halde mantıkî bir tabiat bilimi olamaz; ahlakî yönden ise, insan hür olarak yaratılmıştır. Her ne kadar tabiata bağlı bir tarafı olsa bile yine de hürdür. Çünkü insanın karşısına daima bir gereklilik çıkıyor ve insan ona bir takım ahlakî taleplerle yöneliyor. insanın bazı talepleri yerine getirebilmesi için hür olması gerekir.

Çağdaş varoluşçu filozof Sartre (1905/1980) ise insan hürriyetini, Allahın varlığını inkarla temellendirmeye

çalışmaktadır. İnsan, projelerini seçerek gerçekleştirirken kendi özünü meydana getirmektedir. İnsan seçerken kendini seçmektedir. İnsan bu hareketinde hürdür. Dışardan kendisine müdahale edecek hiçbir güç olmamalıdır. O adeta hürriyete mahkum edilmiştir; hürriyeti seçmemiştir, kendisi hürriyettir. Biz hür olmayı durdurmada hür değiliz. İnsan hür olduğu için bütün yaptıklarından sorumludur. Yani bütün yaptıklarının faili kendisidir. İnsan yalnız kendisinden değil, bütün insanlardan da sorumludur. İnsan en iyiyi seçer şu veya bunu seçerken, seçtiğinin değerini de kabul eder. Seçtiğim daima iyidir. Böylece de kendinden ve herkesten sorumluyum. Burada ben belli bir insan imajı yaratıyorum ki, onu ben seçiyorum. Kendimi seçerken de insanı seçiyorum.(32)

insana, insan dışında hiçbir şey yol göstermez. O, her hareketinde hürdür. Dünyada hiçbir şeye göre kendini ayarlamaz. Görülüyor ki Sartre'a göre tam bir hürriyet içerisinde kendisini yaratmaktadır. Ona yol gösterecek, ölçü olabilecek hiç bir değer yoktur.

insanın var olmak arzusunun herşeyin temeli olduğunu, gün bugün, saat bu saat, dem bu dem'i, çıkış noktası yaparak her çeşit ahlakî bağı ve Allah'ı inkar eden bir felsefenin sahibi olan Satre bir taraftan bu felsefenin gereği olan mutlak insan hürriyetini açıklamaya çalışırken diğer taraftan bu konunun izah edilemezliğini de görmüş ve bunun kaynağının bilinemezliğini bir sır olarak kalacağını itirafa mecbur olmuştur.(33)

32-)Sartre, varoluşçuluk, s.6-7(nakleden N.Öner, insan Hürriyeti,s.46-47)

33-)Sartre,Varlık ve Yokluk, s.86-87-89(nakleden N.Öner,a.g.e.,s. 48-49)

G.Marcel (1889/?) e göre ise, "hürriyet , problem alanından çok, sır alanında kendini belli eder. Hiçbir zaman bir dış hareketler serisi ile hürriyete erişilemez." "Ben" kendi içine döndüğü, sadakat ve sadakatsizlikten yana liyakatının farkında olduğu zaman hürriyetini elde eder. Hürriyet, subjektif mahiyetini bu sadakat ve ihanet hareketleri ile belli eder. Marcel,Hürriyetin bu karakterini "bir problem olarak hürriyet, objektif bir suretle gözetlenebilen bir psikolojik durumlar serisi olmaktan daha öteye gidemez. Bir sır olarak hürriyet ise, benim iç hayatımın yapıcısıdır" ifadeleri ile belirtmekle de yetinmez, onun bir iman olduğunu söyleyecek kadar da ileri gider.(34)

Buraya kadar gördüğümüz filozofların insan hürriyeti hakkındaki görüşleri bize şu gerçeği hatırlatmaktadır: insan hürriyetinin problemleri zan edildiği kadar kolay bir problem değildir. Her felsefe akımının ve filozofun meseleye kendi felsefelerini temel alarak yaklaştıklarını görüyoruz. Sonuçta kendileri dahi kendi görüşlerini açık ve net olarak ortaya çıkaramamışlardır. Bu problemi araştıran her filozof, meseleyi bir iman meselesi olarak görmek zorunda kalmışlardır.

Filozoflardaki insan hürriyetine temas ederken, hürriyetin determinizm ile yakın bir ilgisi olduğu da gözardı edilemez. Şimdi de determinizm ile hürriyetin ilişkisini kısaca gözden geçirmekte fayda olacağı kanaatindeyiz.

34- G.Marcel, Varlık Sırrı, s.114 (nakleden M.S. Yepren irade Hürreyeti s.88

IV -)İNSAN HURRIYETİ VE DETERMİNİZM

Allah'ın, gerek kudret, gerekse ilim sıfatı, iddiaya göre, ortaya bir paradoks çıkarmaktadır. Şöyle ki, eğer Tanrı insana hür iradeyi vermiş ise bu iradenin kötülük için kullanılmasına mani olamaz demektir: dolayısıyla Tanrı, insanın yapıp - etmelerinden sorumlu değildir. Acaba Tanrının, bilahare kontrol altında tutamayacağı -yahut tutmak istemediği - bir varlığı yaratması doğru mudur? Soruya nasıl cevap verilirse verilsin, cevap Tanrının kadir olduğu düşüncesine ters düşecektir.

Determinizmi "Fatalizm" ile karıştırmamak gerekir. Determinizm, her olayın bir takım yakın ve uzak sebeblere bağlı olarak ortaya çıktığını, ortaya çıktıktan sonra da bu kez bizzat o olayın bir takım başka olaylar için bir sebep olduğunu ve bütün olup bitenlerin "koza bir açıklama" sının yapılabileceğini en azından teorik bir imkan olarak kabul eder. Bu olaylar bizim fiillerimiz neticesinde ortaya çıkıyorsa, biz de sebebler arasında yer alırız. Yani bir determinist: "bu olaya büyük çapta ben sebep oldum" diyebilir; fakat fatalist bunu söyleyemez. Ona göre kendi yapıp etmeleri de dahil, her şey harici güçlerin tesiri ile olmaktadır.(35)

Determinizm çağdaş felsefede "Sıkı" determinizm ve "ılımlı" determinizm başlıkları altında incelenir. Sıkı determinizm'e göre "insan yaptığından başkasını yapamaz". O halde, "başka türlü de

35- Bkz. Mehmet Aydın, Din Felsefesi, s.126-127-128, izmir,1987

hareket edebilirdin" inancı bir yanılmadan ibarettir.

Ilımlı yahut yumuşak determinizm'e göre, insan her halukarda bir takım sebeblere bağılı olarak hareket eder. insanın fiillerinde de, seçimlerinde de bir "tespit ve tayin olunma" sözkonusudur. Başka türlü düşünmemiz mümkün değildir. Eğer benim seçimlerim gelişigüzel bir tarzda ortaya çıkıyor olsaydı, onları ben bile önceden tahmin edemez, dolayısıyla kendi karakterime, kişiliğime güvenecek bir arkadaşına "söz veriyorum, kararımı söylediğin istikamette verecek ve seni destekleme yolunu seçeceğim" diyemezdim. Fakat ben, yaptığımdan başka türlüünü yapmaya gücümün asla yetmeyeceğine inanmış olsaydım da böyle bir vaadde bulunamazdım. O halde, hakikat, gelişigüzellik katı determinizmin arasında bir yerde olmak durumundadır. Bu teoriye göre katı determinizm yanlıştır. Çünkü o, insan fiillerinin ortaya çıkmasını sağlayan beşeri karakteri, yani fiilleri belirleyen bir dizi yasaları daha genel mahiyette olan psikolojik, fizyolojik, fiziki vs. yasalardan eksiksiz bir şekilde çıkaracağımızı öne sürmektedir. işte yanlış olan, böyle bir iddiadır. Sözkonusu o bir dizi yasalar daha önce olup bitenlerden etkilenirler. Ama onlar tarafından tam olarak determine olmazlar.

Eğer katı determinizm doğru ise, sorumluluktan bahsetmenin hiçbir anlamı yoktur. Caniyi de kınayamayız; caniyi linç eden insanları da. Çünkü onlar "başka türlü davranamazlardı". Eğer "suçlu" nun bir anlamı yoksa "masum" un da bir anlamı yoktur. Eğer insan sorumlu değilse, niçin yaptığı kötü bir işten dolayı utanmakta, pişman olmakta ve çok kere "ne olurdu, biraz daha düşünseydim de yapmasaydım" demektedir. Bütün bunlar, boş ve manasız

duygu ve düşünceler midir? fenomenolojik açıdan bakıldığında beşerî tecrübenin tezahürleri, katı determinizmi değil, hür olma duygu ve düşüncesini ortadan kaldırmayan bir determinizme haklı çıkarır görünmektedir.

Şimdi de acaba Tanrının herşeyi bilmesi ve herşeyi yaratması, bir determinizmi doğurur mu doğurmaz mı? sorusuna cevap arayalım. Beşerî anlamda bilmenin bir fiilin ortaya çıkması için kendi başına bir sebep olmadığını biliyoruz. Hiçbir şey, sırf biz bildiğimiz için meydana gelmez. Tam tersine, bizim birşey hakkında bilgi sahibi olmamızın sebebi, o şeyin var olmasıdır. Fakat Tanrının bilgisinin bizim bilgimizden farklı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Farabi, ibn Sina, M.ikbal, Descartes gibi birçok filozofa göre Tanrının bilgisi, objesini var kılan bir bilgidir. Diyelim ki, Tanrının bilmesiyle birşeyin olması arasına ilahi irade, kudret ve hatta tekvini koyduk ; sonuç yine değişmeyecektir. Bu kez bilgi yegâne sebep değil de sebeplerden biri olacaktır.

Descartes'in çözüm şekli, bizde yaygın olan çözüm şekline yakındır. insan hem bağımlı, hem de bağımsız bir varlıktır. Tanrının ön bilgisinin determinizmi gerektirmediği konusu da çok sık tekrarlanan iki örnekten biri Descartes'e aittir ki, bu örnek kısaca: "Kıral hikayesi" olarak bilinmektedir. Hikayeye göre bir kral, düelloyu tamamen yasaklar. Fakat tabaası arasında birbirinden nefret eden iki kişinin, karşılaştıkları zaman bu yasağı dinlemeyeceklerini de biliyor. Sonra Kral bunlardan birini ötekinin yaşadığı şehire gönderiyor. Gönderilen kişi düşman ile karşı karşıya gelince düello başlıyor. Şimdi bu insanlar suçlu mudur? Burada Kralın iki iradesi vardır. Bu adamlardan birinin

oraya gelmesini irade eden de, düelloyu yasaklayan da o'dur. Adamlar yasağı çiğnemekte Kralın buyruğuna karşı çıkıyorlar, dolayısıyla sorumludurlar. Fatat karşı karşıya gelmenin sorumluluğu eğer varsa onlara ait değildir. O, bu hikayeye dayanarak Tanrının iradesiyle beşeri hürrriyet arasındaki ilişkili açıklamaya çalışıyor. Bizim nasıl bir varlık olduğumuzu, irademizi, şeylerle olan münasebetlerimizi Tanrı biliyor. Onlarla neler yapabileceğimizi de biliyor. Buna rağmen, bazı şeyleri yapmaktan bizi menediyor.

ikinci örneği ise, hemen hemen her dini kültürde rastlamaktayız. Ay yahut güneş tutulması örneği. Güneş yahut ay tutulacağı için astronomi bilgini bu durumu bilmekte, yahut tahmin etmektedir. Yoksa o, bildiği için tutulma olayı olmamaktadır.

Her iki örnekte problemin hallinde yetersizdir. Çünkü her ikisi de yanlış bir anolojiye dayanmaktadır. Yanlışlığın ilki, bilen açısından ortaya çıkmaktadır. Tanrının bilgisinin insanınkinden farklı olduğunu belirttik. Ay tutulması hadisesi, bilim adamının tamamen dışında ve ondan bağımsız olarak cereyan etmektedir. Olayda bilim adamının oynadığı rol, pasif bir seyirci rolüdür. Oysa Tanrı, gerek tutulma olayının, gerekse tutulmadan önceki binlerce öteki olayların her birinin yaratıcısıdır. Hiçbir şey Tanrının bilgi, kudret, irade ve yaratmasının dışında cereyan etmemektedir.(36)

Buraya kadar Batı Felsefesinde ve Filozoflarında insan

36- Bkz. M.Aydın , a.g.e., s.130-131-135

hürriyeti problemini ele almaya çalıştık. Bu kısa araştırma sonucunda problemin tam olarak çözüme kavuşmadığı görülür; çünkü her filozof kendi geliştirdiği sistem içinde bir probleme yer vermeye çalışmış ve çözüm getirme denemesine girişmiştir. Bu ise şahsî ve indî bir yorumdan öteye geçememiştir. Fakat şunu da ifade edelim ki, bu filozofların çalışmaları daha sonra bu problemle uğraşanlara ışık tutmuş ve çalışmalarında kendilerine yardımcı olmuştur.

İslam düşünürleri de aynı problem üzerinde kafa yormuşlar; birçok farklı görüşlere yer vermişlerdir. Şimdi de bu düşünürlerin, bunlardan özellikle de kelamcılarının insan hürriyeti ile ilgili görüşlerini ele almaya çalışalım.

1-İSLAMIN DOĞUŞUNDAN İTİKADİ MEZHEPLERİN ZUHURUNA KADAR HÜRRİYET VE İRADE PROBLEMİ

Hz. Muhammad (s.a) 'ın Peygamberlik döneminde Müslümanlar arasında bu konunun bir problem çapında ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir. Ancak daha sonraki zamanlarda bu konuda büyük çapta münakaşaların ortaya çıktığını islam düşünce tarihi bize göstermektedir.

insan hürriyeti ve iradesi meselesinde islam düşünürlerinin farklı bir takım görüşlere yer vermelerinin bazı sebepleri vardır. Onların irade, kaza - kader konularında farklı görüşlere sahip olmalarının en önemli sebeplerinden birisi hiç şüphesiz ki bizzat meselenin kendi mahiyetidir. İnsan düşünce tarihini asırlarca meşgul etmiş bulunan bu meselenin islam alimlerini de tesiri altında olmaması mümkün değildir. Ne var ki serbest düşünce çevrelerinde saf aklın doğurduğu şüpheler üzerine başlayan fikir tartışmaları, dini inançlara bağlı çevrelerde nakli delillerin farklı yorumlara tabi tutulmasıyla daha başka boyutlar kazanmıştır. Meselenin mahiyetinden başka; özellikle islam kelamcılarının daha geniş manada islam filozoflarını, irade, kaza, kader mevzularında birbirinden ayrı iki uc nokta olan "mutlak cebir" ve "mutlak tefviz" görüşlerine, bazılarını da telifci mutavassıt görüşlere iten önemli bir başka sebep de bizzat ayet ve hadislerin ilk bakışta "mütenakız" görünümünde olmalarıdır. Kur'andaki bir kısım ayetler; kulların fiillerini kendi güçleriyle yaptıklarını bundan dolayı sorumlu bulunduklarını, faaliyetlerinde zorlama altında bulunmadıklarını, kendi irade ve ihtiyarlarıyla seçimlerde

bulunduklarını, dolayısıyla hür olduklarını ifade eder görünümündedirler.(1)

irade hürriyetinin kesinlikle kullara tevdi edilmiş olduğunu, bu sebeple kulların kendi kaderlerini tayin ettiklerini ve kendi fiillerinin yaratıcısı olduklarını iddia eden "mutlak tefviz" görüşünün sahibi "Kaderiyye" ve tarihi gelişimi içinde sonraki adıyla "Mutezile" fırkasının delillerini teşkil eden ayetlere örnek olarak şunlar gösterilebilir:

"Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler! kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir. Rabbimiz! eğer unutacak veya yanılcak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! bizim gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma. Bizi affet, bizi bağışla, bize acı; kafirlere karşı bize yardım et."(2)

"Bu, yaptığınızın karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmetmez."(3)

"Kötülük işleyenlere kötülükleri kadar ceza verilir."(4)

"... hiçbir günahkar diğerinin günahını yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Yaptıklarınızı o zaman size haber verir. Çünkü o kalplerde olanı bilir."(5)

"Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür. O, yine de çoğunu affeder."(6)

-
- 1-M.S.Yeprem, a.g.e, s.146
 - 2-Bakara 2/286
 - 3-Ali imran 3/182
 - 4-Yunus 10/27
 - 5-Zümer 39/7
 - 6-Şûrâ 42/30

Kur'anda bu mahiyette daha birçok ayet vardır. Bu ayetlerin karşısında Cenab-ı Hakkın herşeyi ezelden ilmi ile ihate ettiğini, herşeyin belli bir kadere bağlandığını, bu durumda artık kul için yapılacak birşeyin bulunmadığını gösteren ayetler de vardır. Kulun, rüzgarın önünde bir yaprak misali kadere tabi olduğu, kendisinde hiçbir surette irade ve ihtiyarın bulunmadığı kabul eden "Cebriye" fırkalarının delillerini teşkil eden ayetlere örnek olarakta şunları zikredebiliriz:

"Allah her dışının rahminde ne taşıdığını, rahimlerin ne düşürdüğünü ve ne alıkoyduğunu bilir. Onun katında herşey bir "kader" (miktar) göredir"(7)

"Allah sizi de yaptıklarınızı da yaratmıştır" (8)

"Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, kitapta bulunmasın. Doğrusu bu Allah'a kolaydır."(9) Kur'anda bu manada daha birçok ayet vardır. Bazen aynı hadiseyi anlatan ve birbirini takip eden ayetler içinde bile her iki yöne delil teşkil edebilecek ifadeler bulunmaktadır.

"Başkalarını iki misline uğrattığınız bir musibete kendiniz uğrayınca mı "bu nereden" dersiniz? Ey Muhammed de ki : " o kendi tarafınızdandır. Doğrusu Allah herşeye kadirdir. Her iki topluluğun karşılaştığı günde başınıza gelen Allahın izniyledir. Bu, inananları da münafıklık edenleri de belirtmesi içindir..."(10)

İşte bu ayetlerde gördüğümüz gibi her fırka görüşlerine delil teşkil etmek için ayetler aramışlar bu gibi ayetleri kendi

- 7-Rad 13/8
- 8-Saffat 37/96
- 9-Hadid 57/22
- 10-Ali imran 3/165

düşüncelerine delil göstermişlerdir. ilk bakışta bu ayetler birbirine zıt gibi görüldüğü akla gelebilir. Ama ayetlerin sıyak ve sıbakını iyice tetkik edince hiç de öyle olmadığı görülür. Bir de her fırka ayetleri kendileri açısından te'vil etmişlerdir. Sonuçta da birbirlerine çok zıt guruplar ortaya çıkmıştır.

insandaki irade hürriyeti problemiyle ilgili münakaşalar çıktığı zaman mutlak cebir taraftarları ile mutlak tefviz(x) taraftarlarının kendi görüşlerini delillendirmek için başvurdukları ayetler yanında, Resullullah (s.a)'ın muhtelif vesileler söylediği hadisler de delil olarak ele alınmış ve her gurubun kendi görüşü istikametinde yoruma tabi tutulmuştur. Bu hadisler aslında Hz. Peygamberin umumiyetle doğrudan doğruya problemin çözümü için vaki bir suale verdiği cevap değildir. Hadisi şeriflerde tek tek mutalaa olunduklarında tıpkı ayetlerde olduğu gibi ilk bakışta birkısı mutlak cebir, diğer bir kısmı da mutlak tefviz ifade eder görünümündedirler. Örnek olarak şu hadisleri zikredebiliriz:

Resulullah (s.a) efendimiz şöyle buyurmuşlardır : "Her doğan islam fitratı üzerine doğar. Sonra onu ana ve babası, yahudi, hiristiyan veya atesperest yapar.(11)

Diğer bir hadisi şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Allah buyurur ki: Ben kullarımın hepsini kötülükten arınmış olarak yarattım. Fakat şeytenlar bilahare onları dinlerinden

x-Tefviz: sözlük anlamı;bir malın tasarrufunu bir bedelle bir kimseye bırakmak. Terim anlamı ise, insana kesin olarak hürriyet tanımak anlamında kullanılmaktadır.

11-Muslim, kader 46/6

saptırmıştır."(12)

Hadislerde mutlak tefviz görüşünü çıkaran Kaderiyye' nin karşısında mutlak cebir anlayışını çıkaran ve bunun için bazı hadisleri delil olarak gösterenler de vardır. "Allah Ademi yarattı. Sonra sağıyla onun sırtını sıgızladı da ondan bir kısım zürriyet çıkardı ve "Bunları cennet için yarattım da onlar cennet ehline uygun amelleri işlerler" dedi. Sonra yine sırtını sıgızladı ve bir kısım zürriyet daha çıkardı. Ve "bunları da Cehennem için yarattım. Cehennem ehline uygun amelleri işlerler." buyurdu.(13)

Bir başka hadisi şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Ebedi saadete eren (mü'min) annesinin karnında mü'min diye yazılan kimsedir. Bedbahtta annesinin karnında bedbaht diye yazılan kimsedir."(14)

Bu hadislerde ilk planda küfrün ve imanın Allah tarafından sadece bunlar için yaratılmış olduğu imajı verilmektedir. Bütün bu ayet ve hadislere rağmen, Kaderiye ve Cebriyye gibi iki aşırı ucun ifrat ve tefrit diye isimlendirebileceğimiz, ya kulun hürriyetini yahutta kaderi inkar görüşleri şüphesiz ki sadece ayet ve hadislerin bu görünümülerinden kaynaklanmamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi insanoğlunun zihnini tarihin her devrinde, her coğrafyada meşgul etmiş bulunan bir problemin mahiyetinden doğan ve an'anevi şekli olan bu iki uc görüşle zihinlerde çözüme kavuşturulması islam toplumunda da kendini göstermiş bir gerçektir.

12-Muslim, Cenneh 51/16

13-Ebu Davud,Sünen,es-Sünneh.16: imam Malik, el-Muvatta, kader,3

14-Müslim , el-Kader 46/1

iki uc görüşten birini yahut diğerini düşünen kafalara tercih ettiren önemli bir faktör, kişilerin içtimâî çevreleri ve kültürleridir. Bu durumda ayet ve hadislerin farklı görünüşleri bizce taraftar oluşturan ana faktör olmaktan ziyade önceden taraflaşmış olanların görüşlerini takviye etmek için müracaat ettikleri bu istikamette yorum ve te'villere, tabi tutuldukları delillerden ibaret olmaktadır.(15)

Bu iki aşırı uctan başka telifçi görüşlerde ortaya çıkmıştır. Mutezilenin tefvizi mutlak görüşüne karşı, Maturidiyenin telifçi görüş diye ilim aleminde kabul edilen "tefviz-i mutevassıt"(x).., Cebriyenin, cebri mutlakına karşı da Eşariyelerin telifçi görüşü diye iddia edilen "cebri mütevassıt"(xx) görüşleri zikredilir. Telifçi görüşlere destek görünümünde olan ayetler de vardır.

"Eğer sana sebat vermemiş olsaydık and olsunki sen az da olsa onlara meyledivererecektin."(16)

"Kadın O'na (Yusufa) niyeti kurmuştu. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı, Yusuf da ona kendini kaptırmış gitmişti."(17)

"Allah dilemeyince siz diliyemezsiniz."(18)

15-M.S.Yeprem,a.g.e.s.150

16-isra 7/74

17-Yusuf 12/24

18-insan 76/30

x-Tefviz-i Mutevassıt: insana hürriyet tanımada orta yolu tutanlar.

xx-Cebri Mutevassıt:insana hürriyet tanımayanların fikirlerini bir araya getirme anlamına kullanılmıştır.

HZ. PEYGAMBERİN KONUYLA İLGİLİ TUTUMU

Hiz. Muhammed (s.a) kaza ve kader konuları üzerinde doğrudan doğruya durmamıştır. Onun zamanında böyle bir probleme pek rastlamak da mümkün değildir. Ancak bazı kimseler bu konularla ilgili sorular sorunca Hiz.Peygamber bu sorulara cevap vermiştir. Yoksa bu hususu problem edilmemiştir; edilmeyi de tavsiye etmemiştir. Ümmetine de; "Size kaza ve kader bahis konusu olduğu zaman dilinizi tutunuz." (19) öğüdünü vermiştir. Yine başka hadislerinde: "ehli kader (kader münakaşaları yapan ve kaderi inkar edenler) ile birlikte bulunmayınız ve onlarla muhatap da olmayınız." (20) buyurmuştur.

Bir rivayette Ebu Hureyre (r.a): "Biz kader konusunda tartışırken Resulullah karşımıza çıktı, yüzü o derece kızarmıştı ki sanki yanakları iki kor kesilmişti, şöyle buyurdu: "Bununla mı emrolundunuz, yoksa ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu mevzuda tartışmaya başladıkları zaman helak olmuşlardır. Bir daha sakın ola ki bu konuda tartışmayasınız." (21)

Kader münakaşalarının Resulullah (s.a) tarafından yasaklanması ve hatta bu münakaşaların yapıldığı meclislerden uzak bulunulması, onlara muhatap bile olunmaması emri problemin insan zihninin birden bire sâri bir hastalık gibi sarıveren ve neticede her iki yönde de inkara götüren karakterini o yüce peygamber tarafından bilindiğini düşündürmektedir.

19-Tabaraniden naklen, b.k. es-Suyuti, Cami'us-sağir, "iza zükira ashabi" maddesi.

20-Buhari, Kader, 1

21-Tirmizi, Kader, 1

Hürriyet ve irade problemi karşısında Hz.Peygamberin tavrı daha ziyade agnostik(22) bir tavır olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü Hz.Peygamber bu konu üzerinde çok durulmamasını tavsiye etmiş hatta yasaklamıştır; sahabe de aynı yolu takip etmiştir. Hz.Osman'ın katli hadisesi ve daha sonra islam dünyasında meydana gelen çeşitli olaylar zihinlerde hep şu soruyu sordurmuştur: Siffin savaşında, Cemel vak'asında vb. diğer olaylarda ölen ve öldürülen insanlar acaba bu eylemlerin kendi hür iradeleri ile mi yapmışlardır? Yoksa mecburiyet karşısında mı yapmışlardır? Bu sorunun cevabı kesin olarak verilememiştir. Neticede ise çeşitli görüşler ve guruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu gruplara da bilindiği gibi mezhepler diyoruz. (23)

2-iTİKADİ MEZHEPLERE GÖRE İNSAN HÜRRİYETİ

Kaza ve kader konusunda Hz.Muhammedin (s.a) münakaşaları yasaklayıcı tutumu karşısında sahabe de aynı davranışı benimsemiş ve hicrî 1.Asır bu hava içinde geçmiştir. islam toplumunun çoğunluğu içinde kaderiyyenin pek sesi çıkmamıştır. Müslümanların saf imanlarının kuvveti onları peygamberlerinin yolundan devam ettirmiştir. Bunun için onlara mütaşabih ayetler ve kader mevzuunda en muhafazakâr tutumu tercih etmiştir. Hz.Muhammet (s.a) in menettiği fikir tartışmaları ve yorumlardan kaçınmışlardır.(24)

22-Agnostisizm: Bir konuda fikir belirtmemek. Ben bilmiyorum demek.

23-M.S.Yeprem, a.g.e, s.153

24-Kemal Işık, Mutezilenin doğuşu ve Kelamî görüşleri, s.19, Ank.1969

a-) MUTEZİLEDE İNSAN HÜRİYETİ

Düşünce tarihinde Mutezile mezhebini tanıtan beş temel esas vardır. Bunlar: Tevhid, Adl, Va'd ve vâ'id, Menzile beyne-l Menzileteyen, Emr-i bil Ma'ruf ve Nehy-i â'nîl münkerdir.

irade hürriyeti meselesi Mutezilenin bu beş prensibinden "Adl" prensibi ile direkt olarak ilgilidir. Zülmün Allah'tan geldiğini iddia eden birkısım şiiilerle; insana hiçbir hürriyet tanımayan Cehm b. Safvan (128/745) ve taraftarlarının oluşturduğu Cebriyye ile mücadeleye girişen Mutezile, bu fırkaların görüşlerini Allah'ı adaleti ile bağdaşmayacağı noktasından hareket ederek insanın bütün fiillerinden kendisinin sorumlu olduğunu, bunun için de hür bir iradeye sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Bazı fikir ve tavırlarıyla ehl-i sünnetin dışında kalan Mutezile, insana mutlak bir hürriyet tanımıştır.

insan fiillerini Allah'ın yaratmadığı görüşünden hareket eden Mutezile, insana irade hürriyeti tanıyan bir anlayış içindedir. Mutezileye göre Allah'ın iradesi muhdestir. Bu iradenin insanın fiillerinin yaratılmasını dilemesi mümkün değildir. Zira bu fiilleri yaratan Allah değildir. Mutezile insanın fiillerinin meydana gelmesinde ona irade tanımaktadır.

Mutezile için önemli olan insanın fiillerini kendisinin yaptığıdır. Bu fiillerin meydana gelmesini sağlayan güç, insanda fiilden önce mevcuttur. Fiilden önce bulunan bu kudret fiille bağlantılı değildir. insan hayır ve şer fiillerine kadirdir; onların yaratıcısıdır. Kendi yaptıklarından dolayı ceza ve mükafat görür. Sonuç olarak, Mutezile için insanın gücü vardır ve bu güçle fiillerini gerçekleştirir; aksi halde insanı aciz kabul etmek

gerekir. Acizden fiilin zuhuru aklen mümkün değildir.

Hür bir iradeye sahip olan insan kendi fiillerini nasıl meydana getirir? Bu nasıl olur? Bu, Allahın insanda yarattığı bir kudretle olur. insan kendinde bulunan bu kudretle fiilini yaratır. Buna göre kulun fiilinin meydana gelişinde Allahın rolü doğrudan değil aracı vasıtasıyla. Bu aracı, Allahın insanda yarattığı kudret ve insanın da bunun iradesine uygun olarak kullanmasıdır. Başka bir deyişle Mutezileye göre, insan güç sahibidir ve bu güçle fiillerini yaratmaya kadirdir ve fiillerini hür bir şekilde yaratır.(25)

b-) CEBRİYEDE İNSANIN HURRİYETİ:

Cebriye Allahın mutlak kudreti karşısında kulda hür irade ve ihtiyar (seçme) bulunmadığına inanmaktadır. Zaten bundan dolayı Cebriye adını almışlardır. "Allahın mülkünde ancak onun dilediği olur. Zamanında vuku bulacağını bildiği şeyin vaktinde meydana gelmesini dilediği gibi, olmayacak şeyin de vaktinde vuku bulmayacağını dileyen Allah'tır."(26)

Cebriyenin kurucusu olan Cehm b.Safvan(128/745) a göre, kulların fiillerinin gerçek faili Allahtır. insanlara fiilleri mecaz olarak nisbet edilir. Nasıl ki "güneş battı" dediğimiz zaman gerçek fail güneş değil Allah'tır." Kulların hür irade ve ihtiyarı olmadığı gibi kudret ve istitâatları da yoktur. Fiiller ancak ezeli kudret ile vucut bulur.(27)

25-Kadı Abdul-Cebbar, Şerh, s.323-326

26-el-Eş'ari,Makalat, 1/340, ist.1929

27-el-Bağdadi,el-Fark-beynel-Firak,s.188,Kahire,1910

c-) EŞ'ARİLERDE İNSANIN HURRİYETİ:

Ehl-i Sünnete mensup kelamcılar iradeyi ezeli, zâti ve mutlak olarak anlarlar. Allah'ın iradesiyle insanın iradesi arasında fark vardır. insanın iradesinden hareketle Allahın iradesi anlaşılamaz. Allah'ın iradesi zâti olup, zaman ve mekan itibariyle değişmez.

Allah'ın mutlak irade anlayışının Bâkılîlâni (403/1012) şöyle ifade ediyor: "Allah kitabında : "Çünkü Rabbin dilediğini hemen noksansız yapar."(28) buyuruyor. Bu ayette, Allah'ın yarattıkları fiillerinin ve bütün olayların yaratıcısı olduğuna dair delil getirilmiştir. O halde, o bütün bunları dileyendir. "Eğer Allah dilemeseydi bunları yapamazlardı."(29) " Eğer Rabbin dileseydi veryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederdi."(30) buyuruyor. Eğer kullarından isyan, yalan, ve karşı koyma dilemeseydi bunlar olmaz ve insanlar bunları isteyemezlerdi. Allahın emri ile iradesi arasında fark vardır. Allah'ın iradesi ile emrinin ayrı şeyler olduğunu belirtmek gerekir. Allah iyi ve kötü şeyleri, her ikisini de irade eder. iyiyi emreder, kötülüğü yasaklar. irade ettiği halde kötülüğü tasvip etmez. Allah kulları için kötülüğü yarattığı halde, bunu emretmediği için kendisinin akılsız ve gafil olması gerekmez. Nitekim Kur'anda buyurulduğu gibi Yusuf (a.s) "Rabbim ! hapis benim için, bunların istediklerini yapmaktan daha iyidir."(31) dediği hikaye olunmaktadır. Burada Yusuf (a.s) ın hapsedilmesi mâsiyet olduğu halde Allah irade etmiş ve

28-Hud 11/107
29-En'am 6/137
30-Yunus 10/99
31-Yusuf 12/33

hapsetmiştir. Bu yüzden Allah'a yaptığını bilmezlik nisbet edilemez.

Eş'ari(324/936) ye göre insanın gücü, insanın iş yapabilme gücüne sahip olmasıdır. Fakat bu güç insanın gayridir; insanın kendinden olmayıp ondan gayridir. Zira insan bazen güç sahibidir, bazen değildir. Bu insanın bazen bilgili, bazen bilgisiz, bazen hareketli, bazen de hareketsiz oluşu gibidir. Nasıl ki insanın bilgin ve hareketli olması onun kendinden değilse, güç sahibi olması da kendi öz varlığından değildir. Eğer kendi öz varlığından veya insandan ayrılması imkansız bir sıfattan dolayı güç sahibi olsaydı, o taktirde, daima güç sahibi olarak mevcut olurdu. Halbuki insan bazen hareket sahibi, bazen de güçsüz olarak mevcuttur. O halde, onun kudretinin ve gücünün onun dışında ve başkası tarafından olması gerekir.(32)

Netice olarak şöyle diyebiliriz: Eş'ari yaratılmış bir hareketle insanın fiillerini gerçekleştirdiğini ve bu kudretin yokluğunda insanın iş yapamaz durumda olduğu görüşünü benimsiyor. Ona göre fiillerin yaratılmasında tek güç sahibi ve yaratıcı Allahtır. Eş'ariye göre insanda bir irade kudreti vardır; fakat bu kudretin yaptığı işler üzerinde etkisi yoktur . O ancak kesb(kazanmaya) muktedirdir. Eş'ari cebrden kurtulmak için kesb kavramını kullanıyor. Böylece insanın sorumlu olduğunu belirtmek istiyor. Ona göre "kesb"; insanın kudretinin taktir olunana yanaşmasıdır." Eş'arinin kesb teorisi anlaşılır gibi değildir. insanın irade gücü var, fakat bu gücün insan fiilleri üzerinde

etkisi yok! Öyleyse insan nasıl sorumlu olacaklardır? Eş'ariyi Cebriyeden ayırmak zordur. Bu bakımdan Eş'arinin görüşü aracı cebir olarak nitelendirilmiştir.(33)

Görüldüğü gibi Eş'ari kendisinin Mütezili görüşlerden kurtarayım derken Cebriyenin görüşüne yakın bir görüş içine girmiştir. İleri sürdüğü fikirleri ve görüşleri tam olarak rayına koyamamıştır; görüşlerinde birçok kapalı taraflar mevcuttur.

d-) MATURİDİLERE GÖRE İNSAN HÜRRİYETİ:

Maturidiye (333/944) göre, insan fiillerinde irade hürriyetine sahiptir. Fakat insan, fiillerinin yaratıcısı değildir. İnsanın fiillerinin yaratıcısı Allah'tır. İnsan sadece o fiilleri kesbeder. Maturidi kesb anlayışında Eş'ariden ayrılır. Maturidide kesb, yapılmasına kesin şekilde karar verilmiş kasıttır. O, "kesbin, insanın birşeyi ihtiyar (seçme) etmesi, ya da seçmesi veya kasdetmesi olduğunu" söyler.(34) İnsan, kendisine Allah tarafından verilen kudretle fiili kesb edip etmemekte, yani yapıp yapmamakta hürdür. Böylece, insan iradesinin, fiili üzerinde etkisi vardır. Buradan, "kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."(35) şeklindeki ayete işaret edilir ve burada insanın sorumluluğu ortaya çıkar.

Maturidi ve onun görüşüne bağlı olanlar bütün fiilleri Allah yarattığı inancıyla Mutezilede, insana irade hürriyeti tanıdıkları için Cebriyeden ayrılarak, ikisi arasındaki orta yolu

33-i.Hakkı İzmirli, Yeni İlmî Kelam, 1.Kitap, s.109-112-113, ist,1924

34-Bkz. Kemal Işık, Maturidinin Kelam sisteminde iman , Allah ve Peygamber anlayışı, s.108, Ankara 1974

35-Zelzele: 99/7-8

tutmuşlardır.(36)

Hanefi Mezhebi bilginleri kaza ve kader inancından Maturidinin yolunu seçmişlerdir. Bu görüşe bağlı olan Ömer Nasuhi Bilmen, insanın irade hürriyetini şöyle açıklar: "Her şahıs nail olduğu bu irade ile mümkün fiillerden dilediğini tercih edebilir; böylece kudretiyle de, tercih ettiği fiil üzerinde tesirat icrasına müstait bulunur. Bu babda serbesttir. Haiz olduğu bu irade ve kudreti dilerse hayra, dilerse şerre sarf edebilir.(37)

Maturidiye göre, Allah insanları yaratırken onlara iyi ile kötüyü birbirinden ayırdetme gücü de vermiştir. Aklen güzel ile çirkini ayırdedebilecek, iyi ve kötü davranışları farkedebilecek güç ve bilgiye sahip olarak yaratılan bu insanların yaratılmasındaki gâye de onları denemektir. Allah herşeyin yaratıcısı olması münasebetiyle insan fiilinin de yaratıcısıdır. Dolayısıyla, yaratma yönünden fiile tesir eden güç Allah'ın olmaktadır. Fiilin ikinci yönü ise, insana aittir. Yani Allah tarafından yaratılan bir fiili yapmak, insanın işidir.

Maturidi bu şekilde iki yön kabul ederek meseleyi çözebileceğini düşünmüştür. Fiilde iki yön bulunduğu için iki varlığa bağlanmasını mümkün görmektedir. Maturidinin ifadesi şöyledir: "Gerçekte fiil kesb yönünden insana, yaratma yönünden de Allah'a aittir." Yukarıda belirttiğimiz üzere iki yönün ne olduğunu izah etmeye çalışan Maturidinin bu ifadesine göre, yönlerden birisi Allah'la ilgili olup, fiilin yaratılması merhalesidir. Yukarıda

36-M.Ebu Zehra, İslamda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, s.236, ist.1970

37-Ömer Nasuhi Bilmen, Yeni İlmî Kelâm, s.226, ist.1959

geçen "Allah herşeyin yaratıcısıdır." ayetine dayanarak fiilin yaratma yönünü Allah'a vermiş olmaktadır. Diğer yönü ise, insanı ilgilendirmekte ve kesb olarak adlandırılmaktadır.(38)

İnsanın her işi Allah'ın ilmi dahilindedir; fakat Allah insanı mecbur tutmamıştır. İnsanın fiilinin Allah'ın ilminde olması, onu mecbur bırakmaz. Allah, kendi ilminde de mecbur değildir. O halde, insanın seçmesi ile, Allahın onun fiilini yaratması arasında bir zıtlık yoktur. Maturidiye göre, insan fiilinin tek yaratıcısı Allah'dır. Buna rağmen Maturidi insanın fiili olduğunu kabul etmiş ve bu fiilinde hür olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Özet olarak, fiile ilişkin gücün varlığı, bütün kelimeler ekollerince kabul edilmiş bir husustur. Ancak, bu gücün fiil işlenmeden önce mi, yoksa işlenme esnasında mı bulunduğu meselesi şiddetli ve sonu gelmez tartışmalara konu teşkil etmiştir. Genel olarak Mütezile ekolu, gücün fiilden önce bulunduğunu, ehl-i sünnet düşünürleri ise ancak fiille beraber bulunabileceği görüşünü savunmuşlardır.

Maturidiye göre fiile ilişkin güç insanda önceden mevcut değildir. Ancak fiilin oluşumu esnasında insan bu güce sahip olur. Bu görüş genelde ehl-i sünnete dahil diğer bütün ekollerce de benimsenmiştir. Maturidiye göre, fiil Allah tarafında yaratılmakta, insan tarafında da kesb edilmektedir. Fiil için gerekli olan güç, önceden insanda bulunmuş olsa, insan Allah'a ihtiyaç hissetmeden, istediği anda fiilini yaratabilecektir. Yaratma ve kesb olaylarında bir beraberlik söz konusudur. Fiilin yaratıcısı Allah olduğuna göre,

insan fiili oluşması için gerekli şartları yerine getirdiğinde Allah fiil için gerekli gücü anında insanda yaratmakta, insan da bu güç ile fiilini yapmaktadır. Kudretin önce olduğunu kabuletmek demek, Nesefiye(508/1114) göre, insanın Allah'a ihtiyaç duymaması demektir. O halde kudretin fiilden önce olması mümkün değildir.(39)

Sonuç olarak Maturidi, ne cebriye gibi aşırı gidip insana hiçbirşey tanımama gibi bir yola başvurmuş, ne de Mütezile gibi insana kesin ve aşırı bir hürriyet tanıyıp onu başıboş bırakmış; ikisi arasında orta yol diyebileceğimiz bir yolu tutmuştur. Bu da: "insan kesbeder, kazanır; Allah da onu yaratır" şeklinde ifade edilebilir.

Yaptığımız çalışmanın bu safhasına kadar hürriyet kavramının genel mahiyetini, insan hürriyetinin felsefede ve filozoflarda nasıl değerlendirildiğini özet olarak vermeye çalıştık. irade ve insan fiillerinin nasıl meydana geldiğini, insanda irade ve hürriyetin olup olmadığını islam düşünürleri ve Kelamcılar tarafından nasıl değerlendirildiğini gördük. Şimdi de çalışmamızın özü olan "Kur'an açısından insanın hürriyeti" konusunu ele almaya çalışalım.

İKİNCİ BÖLÜM

1-KUR'AN AÇISINDAN İNSAN FİİLLERİ:

Kur'an açısından insanın fiillerini araştırmak için önce ayetlere bakmamız gerekmektedir. Bu ayetlere göre bu dünyada bütün mahlukatın ve muhdesâtın yaratıcısı Allah'tır. Allah'ın yaratması ile insanın meydana getirmesi farklı şeylerdir. Allah insanın da yaratıcısıdır. Aynı zamanda fiillerinin de yaratıcısıdır. Kur'anda "sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır."(1) buyrulmuştur. Bir başka ayette; "Allah her şeyin yaratıcısıdır."(2) Yine Kur'anda : "işte onlar cennetliklerdir. işlediklerine bir karşılık olarak da içinde temelli kalacaklardır.(3) buyrulmuştur. Görüldüğü gibi ceza onların amelleri üzerine vaki olmuştur. insanın amellerini yaratan da Allah'dır.

insanın fiilleri mutlak surette Allah'ın iradesine bağlı bulunmaktadır. Çünkü Kur'anda : "Herhangi bir şey için Allah'ın dilemesi dışında "ben yarın onu yapacağım" deme"(4) buyrulmaktadır.

insanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığının bir delili de insanın arzusuna rağmen fiillerin bu istek istikametinde değil, Allah tarafından tesbit edilen yönde meydana gelişleridir. insanın fiilleri her zaman onun istediği gibi gerçekte vaki değildir ve insanın istediği gibi ve istediği şekilde meydana gelmemektedir. Bu durum da bize gösteriyor ki insan, fiillerinin yaratıcısı değildir. Aksi taktirde kendi fiillerinin yaratıcısı olsaydı, istediği ve arzuladığı her şeyi meydana getirmesi gerekirdi. Fakat durumun

1-Saffat: 37/96

2-En'am:6/102

3-Ahkaf:46/14

4-Kehf:18/23

böyle olmadığına, her insan hayatında şahit olmaktadır.

insan yaratılış itibarıyla eşabiatlı yaratılmıştır; yani onun çift kabiliyeti vardır; iki yöne hareket edebilecek bir kabiliyete sahiptir. Buradaki eş ve çift deyimıyla kesin olarak insanın hayra ve şerre, hidayete ve delâlete eşit şekilde kabiliyetli olarak yaratılmış olduğu kastedilmektedir. insan, iyi ile kötü olanın arasını ayırtedebilecek güçtedir. Kendisini hem iyiliğe hem de kötülüğe yöneltebilir. Bu güç onun varlığında saklıdır. Kur'anda "Biz ona iki yolu gösterdik"(5) Bu iki yoldan birini tercih etme kabiliyeti onun öz yapısında mevcuttur.

Şimdi de kısaca insan fiillerinin nasıl meydana geldiğini belirtmeye çalışalım. insanın fiillerinin meydana gelişini iki yönden ele almak mümkündür: Bunlardan birisi: Allah'ın iradesinin insanın fiillerine nasıl ve ne şekilde taalluk ettiği?

ikincisi de : Allah'ın kudretinin aynı fiillere mudahalesinin nasıl ve ne şekilde olduğudur.

Hangi taraftan bakarsak bakalım Allah'ın irade ve kudreti ile ilim ve tekvin sıfatları, insanın fiillerini yakından ilgilendirmektedir. Allah'ın mutlak iradesi içinde insanın iradesi yer almaktadır. Allah'ın iradesi dışında insanın fiillerinin teşekkül etmesi mümkün değildir. Çünkü Kur'anda Allah bir şeye ol dediği zaman o şey hemen oluvermektedir. Allah dilemeyince insanın dilemesi anlamsız ve boşuna olmaktadır. insan fiillerini meydana getirirken, mutlaka Allah'ın insana bir güç ve kudret vermesi gerekir. Acaba bu güç insanın kendisinden midir? yoksa Allah'tan

mıdır? Allah, insana fiillerini meydana getirmesi için bir güç vermiştir. İnsan kendisine verilen bu güçle fiillerini meydana getirir. Aslında fiili meydana getiren, gücü, kudreti insana veren ve yaratan Allah'tır. Bu durumda, insanın fonksiyonu ne olmaktadır? insanın iyi ve kötü olarak yaptığı işler nasıl izah edilecektir? insanın sorumluluğu neye göre olacaktır?

Kur'anın ifade ettiği gibi gaybı Allah'tan başka hiç kimse bilemez. Allah insanı yaratırken gelecekte o insanın said mi yoksa şâkî mi? olacağını bilir. Allah'ın bu durumu baştan itibaren bilmesi, insanın cebr ve mecburiyet altında bırakmak anlamında değildir. Allah ilim sıfatıyla insan hakkındaki durumu bilmektedir. insanın aklına şöyle bir soru gelebilir; madem ki Allah insanın gelecekte said mi yoksa şâkî mi? olacağını biliyor; o halde daha hiçbir güç ve kudreti bulunmayan zavallı çocuğun rolü ne olabilir? Sakın yanlış anlaşılmasın. Allah'ın, insanın bu durumunu bilmesi, insanın bu işi mecburen yapması gerektiği anlamına gelmez. Konumuzun başında da değindiğimiz gibi, Allah insana hem iyilik yapma kabiliyetini; hem de kötülük yapma kabiliyetini vermiştir. Bütün insanlar serbest ve hür olarak Allah'ın vermiş olduğu bu güç ile fiilini icra etmektedir. Allah insana vermiş olduğu bu gücü ve kudreti insanın nasıl harcayacağını bildiği için o insanın amel defterine said veya şâkî yazmaktadır.

insanın yaptığı işler Allah'ın mutlak iradesinin kapsamı içindedir. Allah'ın yüce iradesi insanın fiillerine bu şekilde taalluk etmektedir. Allah yapılanı da yapılmayanı da irade etmektedir. Zira onun dilediği olur, dilemediği olmaz. Kur'anda : "Allah'ın şanı bir şeyin olmasını dilediği zaman ona sadece "ol"

der o da oluverir."(6)

Kur'ana göre insanın iradesi vardır. Bu irade insanın fiilinin varolmasının şartıdır. O olmayınca fiil olmaz. insanın, sözü edilen iradesinin varlığına Kur'an şahittir. Kur'anda Allah'ın, insanların "yaparlar, inanırlar, küfre saplanırlar, günah işlerler, yalan söylerler..." şeklindeki fiilleri işlemelerini haber vermesiyle bu iradenin varlığı isbat edilmektedir. Fakat bu irade ancak Allah'ın iradesiyle meydana gelir. Yani insanın iradesinin üstünde Allah'ın iradesi vardır. Allah'ın iradesi herşeyi kapsamakta, bu arada insanın fiilleri de bu kapsamın içine girmektedir. Fakat insanın fiillerini seçmede iradesinin olup olmadığı konusu kesin ve açık olarak Kur'anda açıklanmamıştır. Ancak insanın fiillerinin yaratılması konusunda ihtiyârî fiillerinin, zorunlu olarak diğer istek dışı olan fiillerinden ayrıldığını görüyoruz.

Şimdi de bütün bu olan bitenler karşısında insanın konumu nedir? sorusunun cevabını araştıralım.

Allah'ın mutlak, sınırsız ve herşeye hakim kudreti karşısında insana tanınan güç nedir? Güç Allah'ın canlı varlıklarda yarattığı bir arazdır. Onunla ihtiyârî fiiller icra edilir.

insanın gücü vardır ve bu güçle fiillerini gerçekleştirir. Yoksa insanı aciz kabul etmek gerekir. Oysa, acizden fiilin zuhuru aklen mümkün değildir. O halde, insan kudret sahibidir. insan, kendinden istek ve maksadına göre fiili meydana geldiğinde konuşma, oturma ve kalkma gibi fiillerle felç ve diğer hastalıklar şeklinde

ifade edebileceğimiz hastalıklar üzerinde kudreti olmayıp mecburen yaptığı fiiller arasındaki farkı bilir. O halde insan, titreme gibi zorunlu cinsten hareketle, isteğe bağlı hareketler arasındaki farkı kendi nefsinde hisseder. insanın bu farkı duyusu, bu iki hareketi soyut hareket olmasından dolayı özüne raci değildir. Şu halde insan, bir kudrete sahiptir. Fakat bu kudret nasıl bir güçtür? insanın özünde bulunan bir güç müdür? hayır, bu güç insanın özünde olmayıp insanda sonradan yaratılan bir kuvvettir. Buna delil ise, insanın bazen bir harekete gücünün yetmesi, bazen de aynı harekete gücünün ve kudretinin yetmemesi gösterilebilir.

Sonuç olarak, Kur'anda ayetlerin ışığında meseleye baktığımız zaman, Allah herşeyin yaratıcısıdır. Aynı zamanda insan fiillerinin de yaratıcısıdır. Fakat bu durumu ortaya koyarken Allah'ın sıfatlarıyla insanın bazı sıfatlarını karıştırmamak gerekir. Allah, olmuş ve olacak herşeyi bildiği için insanın da gelecekte ne yapacağını biliyor. Allah'ın bu durumu bilmesi, insanın fiilinin yaratıcısı değil, iradesi, kudreti yoktur diye düşünülmemesi gerekir. Madem ki Allah insana iki yol göstermiş isteyen hidayeti isteyen de dâlâleti seçebilir. Bu seçme hürriyeti insana verildiğine göre insan fiillerini meydana getirmede hürdür. Şimdi de insan hürriyetiyle ilgili ayetleri görelim. Her ne kadar çalışmamızın muhtelif konularında bu ayetleri zikrettikse de ayrı bir başlık altında ele almayı uygun bulduk.

İNSAN HÜRRİYETİ İLE İLGİLİ AYETLER :

a-)Kur'anda konumuzla ilgili ayetleri tesbit ederken hem insan hürriyetini göz önünde bulundurduk hem de insan hürriyetini kısıtlayan ayetleri göz önünde bulundurduk. Önce insana irade

hürriyeti tanıyan ayetleri görelim:

"Allah kişiye ancak gücünün yeteceği kadar yükler! kazandığı iyilik lehine, ettiği kötülük de aleyhinedir. Rabbimiz! eğer unutacak veya yanılacak olursak bizi sorumlu tutma. Rabbimiz! bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! bize gücümüzün yetmeyeceği şeyi taşıtma. Bizi affet, bizi bağışla, bize acı. Sen Mevlâmızsın. Kafirlerle karşı bize yardım et."(7)

"Bu yaptığının karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmetmez."(8)

"Kötülük işleyenlere kötülükleri kadar ceza verilir."(9)

"Eğer inkâr ederseniz bilin ki, Allah sizden müstağnidir. Kulların inkârından hoşnut olmaz. Eğer şükr ederseniz sizden hoşnut olur. Hiçbir günahkâr diğerinin günahını yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Yaptıklarınızı o zaman size haber verir. Çünkü O, kalplarde olanı bilir."(10)

"Semud'a gelince biz onlara da doğru yolu gösterdik. Fakat onlar sapıklığı doğru yola tercih ettiler."(11)

"Başınıza gelen herhangi bir müsibet ellerinizle işlediklerinizden ötürüdür. O, yine de çoğunu affeder."(12)

"Yahut yaptıklarına karşılık onları ortadan kaldırır. Birçoğunu da bağışlar."(13)

-
- 7-Bakara:2/286
 - 8-Ali imran:3/182
 - 9-Yunus:10/27
 - 10-Zümer:39/7
 - 11-Fussilet:41/17
 - 12-Şûra:42/30
 - 13-Şûra:42/34

"Şüphesiz ona yol gösterdik. Buna kimi şükreder, kimi de nankörlük eder."(14)

"İşte o kitap: kendisinde hiç şüphe yoktur; muttakiler için yol göstericidir."(15)

"Allah, bir sivri sineği hatta onun da üstünde olanı (ondan daha zayıf bir varlığı) misal vermekten utanmaz. inananlar onun, Rablerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. inkâr edenler ise: "Allah bu misalle ne demek istedi?" derler. (Allah) , onunla birçoğunu saptırır ve onunla birçoğunu yola getirir. Onunla sadece fâsıkları saptırır."(16)

"Derken o zâlimler, onu kendilerine söylenenden başka bir sözle değiştirdiler. Biz de yaptıkları kötülüklerden dolayı o zulmedenlerin üzerine gökten bir azab indirdik."(17)

"Evet kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa işte onlar, ateş(Cehennem) halkıdır, orada ebedi kalacaklardır."(18)

"Rabbi, bir zaman ibrahimi birtakım kelimelerle sinamış, o da onları tamamlayınca; "ben seni insanlara önder yapacağım" demişti. soyumdan da (önderler yap,yâ Rabbi)dedi. (Rabbi): zalimlere ahdim ermez (onlar için söz vermedim) buyurdu."(19)

Kur'anda bu konu ile ilgili daha birçok ayet vardır. Bu ayetlerin yanında Allah'ın herşeyi ezelde ilmi ile ihate ettiğini,

- 14-insan:76/3
- 15-Bakara:2/2
- 16-Bakara:2/26
- 17-Bakara:2/59
- 18-Bakara:2/81
- 19-Bakara:2/124

herşeyin belli bir kadere bağlandığını, bu durumda artık insan için yapılacak birşeyin bulunmadığını gösteren âyetler de vardır. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinde de perde vardır ve büyük azab onlar içindir."(20)

"Allah dileseydi onları doğru yolda toplardı. Sakın bilmeyenlerden olma."(21)

"Allah her dışının rahminde taşıdığını, rahimlerin ne düşürdüğünü ve ne alıkoyduğunu bilir. Onun katında herşey bir "kader" e göredir."(22)

"Allah sizi de yaptıklarınızı da yaratmıştır"(23)

"Şüphesiz biz, herşeyi bir ölçüye (kadere)göre yaratmışızdır."(24)

"Yeryüzüne ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce o, kitapta bulunmasın. Doğrusu bu Allah'a kolaydır."(25)

"İnkâr edenlere gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da onlar için birdir; onlar inanmazlarlar."(26)

Bazen aynı durumu anlatan ve birbirini takip eden âyetler içinde bile her iki yöne delil teşkil edebilecek ifadeler olmaktadır:

"Başkalarını iki misline uğrattığınız bir musibete kendiniz

-
- 20-Bakara:2/7
 - 21-En'am:6/35
 - 22-Rad:13/8
 - 23-Saffat:37/36
 - 24-Kamer:54/49
 - 25-Hadid:57/22
 - 26-Bakara:2/6

uğrayınca mı "bu nereden" dersiniz? Ey Muhammed de ki; "o tarafınızdandır." Doğrusu Allah her şeye kadirdir. Her iki topluluğun karşılaştığı günde başınıza gelen Allah'ın izniyledir. Bu, inananları da munafıklık edenleri de belitmesi içindir."(27)

işte yukardaki ayetlerde de görüldüğü gibi; hem insana hürriyet tanıyan, hem de insana hürriyet tanımayan âyetler mevcuttur. Burada acaba bir tenakuz söz konusu mudur? Meseleye vakıf olmadan bu âyetlere bakıldığı zaman bir zıtlık görülebilir. Fakat Kur'anda geçen ayetlere genel bir perspektifle bakıldığında bir zıtlık şöyle dursun; bu âyetlerde bir birlik ve bütünlüğün olduğu görülecektir. Çünkü insanı yaratan Allah'dır. Yaratılanlar arasında en şerefli mahluk insandır. insan yaptığından sorumlu tutulmuştur. insanı yaratan Allah, insanın fiillerini de yaratıyor. Çünkü o gücü insana Allah vermiştir. Allah o gücü insana vermezse insan hiç bir şey yapamaz. işte bu gerçekten yola çıkarak aslında tüm âyetler insana bir hürriyet tanıyor. Şumullu bir şekilde düşünecek olursak, âyetlerin sıyak ve sıbakını göz önünde bulunduracak olursak bu gerçeği daha iyi anlarız. Meselenin karmaşık gibi görünüşü meselenin özünden gelmektedir. Bu durumda kişinin aklını çalıştırması gerekmektedir.

Kur'anda konumuzla ilgili bu âyetleri tespit ederken, yine konumuzla ilgili hadis-i şerifler de dikkat çekmektedir. Gerçi Hz.Muhammed (a.s) doğrudan doğruya bu konuyla ilgili konuşmamıştır. Fakat dolaylı yollardan ve sorulan sorulara cevap verirken az da olsa temas etmiştir. ilk bakışta âyetlerde olduğu gibi hadisler

arasında da birtakım zıtlıklar var gibi görünmektedir; zıtlıklar âyetlerde olduğu gibi sadece görünüştedir. Şimdi buna birkaç örnek vermeye çalışalım:

Resulullah (a.s) şöyle buyurmuşlardır: "Her çocuk İslam fıtratı üzerine doğar. Sonra onu ana ve babası, yahudi, Hristiyan veya ateşperest yapar."(28)

Diğer bir hadisi şerifte de şöyle buyurmuştur: Allah Teâlâ buyurur ki: Ben kullarımın hepsini kötülükten arınmış olarak yarattım. Fakat şeytanlar bilahare onları dinlerinden saptırmıştır."(29)

Yine başka bir hadiste şöyle buyrulmuştur:

"Allah teâlâ Ademi yarattı. Sonra sağıyla onun sırtını sıvazladı da ondan bir takım zürriyet çıkardı ve "bunları cennet için yarattım da onlar cennet ehline uygun amelleri işlerler" dedi. Sonra sırtını sıvazladı ve bir kısım zürriyet daha çıkardı. Ve bunları da cehennem için yarattım. Cehennem ehline uygun ameller işlerler" buyurdu.(30)

Bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur: "Ebedi saadete eren(mu'min) annesinin karnında mu'min diye yazılan kimsedir. Bedbaht da annesinin karnında bedbaht diye yazılan kimsedir."(31)

b-) İNSAN HURRİYETİNİN SINIRI:

Daha önce de bahsettiğimiz gibi hürriyet veya hürriyetsizliğimizi duyduğumuzda nasıl bir durumda oluruz? Hangi

28-Muslim, Kader,46/6

29-Muslim, Cenneh,51/16

30-Ebu Davud, Sünen, es-Sünneh, 16;imam Malik, el-Muvatta, el-Kader,3

31-Muslim, el-Kader,46/1

şartlarda kendimizi hür hangi şartlarda hürriyetimizden yoksun hissederiz? Eğer istediğim birşeyi yapıyorsam kendimi hür; yapamıyor, bir engelle karşılaşıyorsam, hür olmadığımı hissederim.

Kur'an açısından insanın hür olduğunu ve ona verilen bu hürriyet ile de sorumlu tutulduğunu görürüz. Her ne kadar bazı âyetlerde insanın yaptıkları bütün fiilleri ve davranışları Allah'ın yarattığı belirtiliyorsa da insana yine de fiilini yapma iradesi ve hürriyetinin verildiğinden de bahsedilmektedir. Allah insanı yarattı ve aynı zamanda insan, insanlığının icaplarını yerine getirmesi için ona gücü, kudreti, iradeyi, aklı ve hürriyeti verdi. Allah insanın tüm fiillerini yarattı ise o zaman insanın rolü nedir? Allah insana güç ve kudreti veriyor. işte insan bu güç ve kudreti kullanmada serbesttir. Aynı zamanda, hürdür. Allah'ın yaratması ile insanın meydana getirmesi birbirinden farklıdır. insana verilen hürriyet sınırlıdır. Bu sınırı iyi tespit ettiğimiz zaman bu problemin içinden azda olsa çıkmış ve konuyu aydınlığa kavuşturmuş oluruz.

Netice itibariyle insan hürdür. Fakat bu hürlük mutlak manada, genel geçer bir hürlük değildir. Allah insanı yaratmış ve bunun yanında insana güç ve kudret vermiştir. Allah'ın vermiş olduğu bu güç ve kudreti, insan isterse hayra , isterse kötülüğe kullanabilir. insan iyilik ve kötülük yapması bakımından hürdür. Zaten insan için sınırsız bir hürriyet düşünmek pek aklı ve mantikî değildir. Sonradan yaratılmış olan insanın hürriyeti de sınırlı olmaktadır. Nasıl ki yeryüzünde sınırsız hiç birşey yoksa ve olamayacaksa sonradan yaratılan insanın hürriyetinin sınırı da sınırsız olamaz. Sınırsız bir engel olamayacağı gibi sınırsız

insan hürriyeti de olmaması gerekir.

insanın güç ve kudret sahibi olup olmama meselesi, insanın fiillerinde hür olup olmadığı problemini akla getirir. Gerçekten insanın gücünün sınırını tayin ederken insanın hürriyetinin de sınırı belirlenmiş oluyor. O halde, bu anlayıştan insanın hürriyetinin olup olmadığı nasıl anlaşılabilecek? Yahutta insanın gücünün sınırı nedir? Bu güç nerede başlayıp nerede son bulmaktadır? insan fiillerini gerçekleştirmeye mecbur mudur? Bu anlayışla Cebri görüş arasında ne biçim bir ayırım yapmak gerekir?

Güç sahibi olan bir kimse söz konusu fiili tercih eder ve ister, herhangi bir isteksizlik veya arzusuzluk mevzubahis ise o zaman ondan vazgeçer, uzaklaşır. Çünkü insan gücü yettiği için o fiili yapar. Tercih edici ve hür olmakla, mecbur olmak yanyana, birlikte olamaz. Bu iki halin birlikte aynı anda bulunması mümkün değildir. Bu iki zıt durum birlikte bulunamaz, bir yanda hür olmak, diğer yanda mecbur olmak mantıki bir çelişkidir.

Şimdi bu temellendirmeye çalıştığımız meseleyi Kur'an ayetleriyle örneklendirelim:

"De ki: -Kur'an Rabbinizden gelen bir haktır. Artık dileyen iman etsin, dileyen kafir olsun"(32) Bu ayet insana bir seçme hürriyeti verildiğine işaret etmektedir. insan kendisine verilen bu hürriyetle isterse imanı ve yine isterse küfrü seçebiliyor. Bu durum bize gösteriyor ki insana bir hürriyet verilmiştir. Fakat bu hürriyetin sınırsız bir hürriyet olduğu ile ilgili ayette bir bilgi yoktur.

"...herkes kazandığına karşılık bir rehindir."(33)

"Kim bir fenalık yapar yahut nefesine zulmeder de Allah'tan mağfiret dilerse Allah'ı çok bağışlayıcı ve merhametli bulur. Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine yapmış olur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir. Hükmünde hikmet sahibidir."(34)

Yukarıdaki âyetlerde de görüldüğü gibi insanın iyilik ve fenalık yapabilecek bir güçte olduğu ifade edilmektedir. Günah işleyen de, iyilik yapan da insan olduğuna göre insana kendi fiilini istediği şekilde icra edebilme hürriyeti tanınmıştır. Zaten durum böyle olmasaydı adelet mefhumu tam yerini bulmazdı. insanın sorumlu tutulması mümkün olmazdı. O zaman, insanın cezalandırılması veya mükafatlandırılması hangi şartlara bağlı olacaktır. Halbuki Allah mutlak adelet sahibidir.

"Başınıza gelen herhangi bir musibet ellerinizle işlediğinizden ötürüdür. O, yine de çoğunu afeder."(35)

"Kötülük işleyenlere kötülükleri kadar ceza verilir."(36)

"Bu yaptığınızın karşılığıdır. Yoksa Allah kullara asla zulmetmez."(37)

"Şüphesiz ona yol gösterdik. Buna kimi şükreder, kimi de nankörlük eder."(38)

insanın serbest ve hür olarak fiillerini meydana getirdiğine yukarıdaki âyetler gayet açık olarak işaret etmektedir. Yalnız

-
- 33-Muddesir:74/33-38
34-Nisa:4/110-111
35-Şura:42/30
36-Yunus:10/27
37-Ali imran:3/182
38-insan:76/3

burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır; o da insan hürriyetinin sınırı meselesidir. Kur'an insana hürriyet tanıyor; ancak bu hürriyetin sınırı nedir? Bu sorunun cevabı,"insan hürriyetinin sınırı Allahın vermiş olduğu sınırlar kadardır." şeklinde özetlenebilir. Yaratılmış olan insanın hürriyeti, onu yaratan Allah'ın tayin ettiği sınırlar dahilindedir; sınırsız değildir; ancak sınırsız hürriyet Allah'a aittir.

insanlar fiillerini Allah'ın kendilerine verdiği güçle, kuvvetle yaparlar. Allah insanlara bazı şeylerin yapılmasını, bazı şeylerin yapılmamasını emretmiştir. insan ya kendi iradesiyle bu emirlere uyar veyahutta uymaz. Uyması halinde mükafatını, uymadığı zamanda cazasını görür. insan hür iradesiyle yaptığı fiillerinden ötürü Allah'a karşı sorumludur. Aksi taktirde insanın irade hürriyeti olmasa yani bütün fiilleri Allah tarafından yaratılmış olsa, o zaman herhangi yapmış olduğu bir fiilinden dolayı ceza gördüğünde zulme uğramış olur. Çünkü iradesi olmadan veya iradesi dahilinde olmayan bir hareketi için cezaya çarptırılmış olur. Halbuki Allah âdildir, zulmetmez. Aşağıdaki âyet bu duruma bir misaldir.

"Allah hiç bir kimseye zerre kadar haksızlık etmez, zerre miktarı bir iyilik olursa, onun sevabını kat kat arttırır; ona kendi cânibinden pek büyük bir mükafat vardır."(39) Bu âyette açıkça gösteriyor ki sebebi kendi elinde olmayan fiilinden dolayı Allah insanı cezalandırmaz. O halde, insan hür değildir fikri doğru değildir. insanın fiilleri kendi iradesi dahilindedir. insan

hürdür. Böyle olması, Allah'ın adaleti gereğidir.

Burada Allah'ın birliği ve ilim sıfatı hakkında yanlış anlaşılabilir bir hususu açıklamamız gerekir. Allah'ın birliği hususunda hiç kimsenin şüphesi yoktur. Allah'ı yetersiz göstermek için herşeyi Allah'ın iradesine bırakmakla, bir nevi Allah'a zulum isnad edilmek istenmektedir. Halbuki Allah'ın hiç kimseye zulmetmeyeceğini Kur'an bize öğretiyor: "Allah hiç kimseye zerre miktarı kadar haksızlık etmez."(40) ikinci bir durum ise, Allah'ın bilgisinin ezeliliğinin yorumunda hataya düşülmemesi gerekiyor. Allah ilminin ezeliliği, insanın hürriyetine mani değildir. Allah elbette herşeyi bilir, ancak Allah olacak şeyleri olacağından dolayı bilir. Yoksa bildiği için o şeyler meydana gelmez. İnsana hürriyet tanırken ne onu Allah'a şirk koşacak bir duruma getirmek, ne de onu başıboş bir konuma getirmek gerekir. İnsana, insani vasıflarla yaklaşmak gerekir. İnsan, kendisine Allah tarafından verilen kudretle fiili yapıp yapmamakla hürdür. Böylece insan iradesinin fiili üzerinde etkisi vardır.

"Kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür."(41) Bu âyette de görüldüğü ve işaret edildiği gibi insanın fiillerine karşı sorumluluğu ortaya çıkar.

Her insan sahip olduğu kendi iradesiyle mümkün fiillerden dilediğini tercih edebilir. Böylece kendi iradesiyle tercih ettiği fiil üzerinde tesirini gösterir. Bu bakımdan serbesttir. Sahip olduğu bu irade ve kudreti dilerse hayra dilerse şerre sarf edebilir. Şu durumun da kesinlikle bilinmesi gerekir ki, bir kimse

40-Nisa: 4/40

41-Zelzele: 99 /7-8

kendi kudret ve iradesini bir fiille yöneltip de o fiili meydana getireceği anda derhal Allah kendi kudreti ve Tekvin sıfatını o fiille yöneltir ve onu yaratır. Kişi kendisine verilmiş olan kuvveti âlet ederek ve arzu ettiği gibi fiilin meydana gelmesi için çaba sarfeder. Allah'da o fiili kişinin arzu ettiği şekilde yaratır. Burada kişinin niyeti ve arzusu çok önemlidir. Bir hadiste: "Ameller niyetlere göredir..." (42) insanın bir fiili yapmak istemesi, niyet etmesi, onu yapmak için teşebbüs etmesi, sorumluluğunu sağlıyor ve aynı zamanda insan hürriyetinin sınırının belirlenmesi demek oluyor. Allah, insanın niyet ve isteğine göre ve teşebbüsü sonucu fiili yaratıyor. Böyle düşündüğümüz zaman hem Allah'a ortak koşulmamakta hem de insanın sorumlu kılınması mümkün olmaktadır.

insan hürriyetinin sınırlı olduğuna dair insanın bazı özelliklerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu özelliklerden bazıları şunlardır:

insanın akıllı, bilgisi, kavrama gücü, iradesi, yaşamı vb. insan hürriyetinin, insanın bilgisiyle çok yakın ilişkisi vardır. insan hürriyetinin sınırı, aynı zamanda, bilgisinin de sınırıdır. insan, ancak bilgisinin bu sınırla sınırlanmış alanla ilgili bir sorunun cevabını verebilir. Çünkü yaptığı fiil kendi bilgisi içerisinde. Dikkat edilirse insan akıl yürütmelerini mevcut bilgisiyle yapar.

insan hürriyetinin sınırını sınırlayan başka bir faktör de akıldır. insan hürriyetinin sınırı aynı zamanda aklının da

42-Buhari ve Müslümden rivayet edilmiştir.

sınırdır. Aklın sınırı bellidir. Akıl belli bir yere kadar gider. işte aklın bu sınırı, insanın bu hürriyetinin de sınırını teşkil eder. insan herhangi bir şeyi seçerken bu seçme işini akıyla yapmaktadır. Seçme işini ancak akıl alanında olması tabii bir şeydir. Açıklamaya çalıştığımız sınır insan için mümkün olan sınırdır. insan hürriyetinin sınırı, aklın sınırı ve bilgisinin sınırı aynı şeylerdir. Hiç bir zaman ne genişler ne de daralır. Netice itibariyle, insanın sınırlı hürriyeti, Allah'ın sınırsız mutlak hürriyeti içerisinde yer alır. Bu durumda insanın hürriyeti yoktur gibi bir şey de anlaşılmamalıdır. insanın hürriyetinin sınırlı olması yine insanın kendisinden kaynaklanmaktadır. Çünkü insan sınırlı, zaman ve mekan boyutunda yaratılan bir varlıktır. Bu şartlar altında yaratan ile yaratılanın hürriyet sınırlarının farklı olması gayet tabiidir. Aksi taktirde yaratan ile yaratılan birbirine karıştırılmış olur. Akı selim sahibi herkes bilir ki Allah'ın iradesi, kudreti, yaratması, bilmesi insanınkinden çok farklıdır. işte bundan dolayıdır ki insanın hürriyetinin sınırı Allah'ın mutlak hürriyetinin sınırları içinde yer almaktadır. Bu aynı zamanda insanın yaradılış gayesine de uygundur. Böyle düşünmediğimiz taktirde o zaman her insana Allah'a ait olan hakların verilmesi gerekir ki, o zaman da dünya fesada uğrar; Aleme bir düzensizlik hakim olur. Bu ise ilahi irade ve ilahi sünnete terstir. Çünkü alemde asıl olan düzen (kosmos) dır; düzensizlik (kaos) değil.

c-) İNSANIN FİİLLERİ VE HÜRRIYETİ:

insanın fiillerini araştırırken, bu fiilleri nitelik ve nicelik yönünden değerlendirilmesinin yanında, bir de insan

fiillerinin nasıl meydana geldiklerini araştırmaya çalışacağız. Acaba insan bu fiillerini hangi şartlarda, nasıl meydana getiriyor? İnsan kendi fiilinin yaratıcısı mıdır? Yoksa fiillerinin başka bir yaratıcısı mı var? Bütün bu soruları cevaplandırabilmek için öncelikle insan fiilinin nasıl yaratıldığını temellendirmemiz gerekmektedir.

Önce kısica "yaratma" kavramı üzerinde duralım. "yaratma" kavramının, Kur'anda başlıca iki manada kullanılmakta olduğu görülür. Birincisi, bir şeyin yok iken meydana çıkarılması. Kur'anda herşeyin yaratıcısının Allah olduğu birçok yerde tekrar edilmektedir. Bu ayetlerden bazıları şöyledir: "Herşeyi yaratan Allah'dır."(43) , "Allah herşeyin yaratıcısıdır."(44) , "Allah herşeye kadirdir"(45), "Rabbin dilediğini hemen noksansız yapar."(46)

ikincisi, birşeyden başka birşeyi meydana getirmek: "Sonra nutfeyi kan pıhtısına çevirdik, kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık, bir çiğnemlik etten kemikler yarattık."(47), "Allah, bütün canlıları sudan yaratmıştır."(48), "Sizi ve işlediklerinizi yaratan Allah'tır."(49) ayetlerinde bu mana mevcuttur.

Yaratmak kelimesi zamanla birşeyi yoktan var etme olarak ortaya çıkınca ancak Allah için kullanılmaya başlanmıştır. Bu manada yaratma kelimesi, insana nisbet edilmemiştir. Allah'ın

-
- 43-Rad:13/16
 - 44-En'am:6/102
 - 45-Maide:5/120
 - 46-Hud:11/107
 - 47-Mu'minun:23/14
 - 48-Nur:24/45
 - 49-Saffat:37/96

yaratması ile insanın birşeyler meydana getirmesi birbirinden farklı şeylerdir. Allah yok iken birşeyi yaratıyor; insan ise Allah'ın kendisine verdiği güç, kudret, akıl ve irade ile yeni şeyler meydana getiriyor. Bu farkı gözden kaçırmamak gerekir.

Her insanın fiillerini, hayır olsun şerr olsun, Allah tarafından yaratıldığını ve bunun insanın yaratılışına uygun olarak cerayan ettiğini müşahade ediyor ve günlük yaşantımızda görüyoruz.

Allah herşeyin yaratıcısı olduğu gibi insanın fiillerinin de yaratıcısıdır. Madem ki, Allah insanın fiillerinin yaratıcısıdır, o halde insanın kendi fiillerini meydana getirmedeki fonksiyonu nedir? insanın kendisini ve fiillerini Allah yaratır. İnsan, bu yaratılan alanlarda serbestçe ve hür bir şekilde istediği gibi fiilini icra edebilir. Allah insanın fiillerinin yaratıcısı, insan da bunların keşb edicisidir. Kur'an: "Sizi ve işlediklerinizi yaratan Allah'dır."(50) âyetiyle Allah'ın, amellerin ve fiillerin gerçek yaratıcısı olduğunu bildirmektedir. Ahirette ise mükafat ve ceza insanın işlediği bu amellere göre gerçekleşecektir. "İşledikleri amellere mükafat olarak..."(51) diye başlayan ayetlerde görüyoruz ki amelin asılını Allah yaratır; fakat bunları hür bir irade ile meydana getirme ise tamamen insana aittir. Bundan dolayıdır ki, insan dünyada işlediği fiillerinden sorumlu olacaktır. insanın yaptığı işten sorumlu olabilmesi için de işini kendi hür iradesiyle yapması gerekir. Kur'anda bir başka âyette; "Allah kullarına zulüm dilemez."(52) buyrulur. Buna göre insan hem

50-Saffat:37/96

51-Ahkaf:46/14

52-Mu'min:40/31

mecbur olacak, hem de bu mecburiyet karşısında sorumlu olacaksa bu insana zulüm olur. Bunun böyle olmadığını yukarıdaki âyetlerde gördük.

Allah'ın bütün yarattıkları fiillerini ve bütün olayların yaratıcısı olduğuna dair başka bir delil ise, "eğer Allah isteseydi bunları yapamazlardı."(53) Başka bir ayette; "eğer Rabbin deleseydi, yer yüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederdi."(54) buyrulur. Allah insana inanma yani iman etme veya etmeme hürriyeti vermiştir. Allah tüm insanların iman etmelerini dileseydi bütün insanlar iman ederdi. Fakat iman konusunda insanı serbest bırakmıştır. İşte bu olayda bize gösteriyor ki insan fiillerini ve amellerini hür bir şekilde yapmaktadır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Allah hiçbir kuluna zulüm etmez; kullarının küfrüne de razı olmaz; çünkü o adildir ve adil olan kimseleri sever. Bunun için de hiçbir insan diyemez ki Allah beni zalim, isyankar ve kafir olarak yarattı.Çünkü Kur'anda: "Allah kullarına zulüm dilemez."(55) Başka bir ayette ise; "Allah kulların küfrüne razı olmaz"(56) buyrulmaktadır.

"Sözünüzü ister gizli tutun, ister açığa vurun. Çünkü o kalplerin kühünü bilir. Bilmez mi O yaratan? O latiftir, herşeyden haberdardır."(57) gizli ve açık sözün yaratıcısı Allah'ın, sözün gizlilik ve açıklılığını bilmemesi düşünülemez. Allah'ın yaratması ve bilmesi birbirinden ayrılamaz. Gizli açık herşeyi, kalplerin iç

- 53-En'am:6/137
54-Yunu:10/99
55-Mu'min:40/31
56-Zumer:39/7
57-Mülk :67/13-14

yüzünü bilen Allah, hem söz hem de sözün özünü bilir. Bir işi meydana getiren insan, o işin mahiyetini ve ne kadar süreceğini bilemez. Fakat Allah için böyle bir durum söz konusu olamaz. Bu durum onun ilminin dışında kalması mümkün değildir.

Kur'anın belirttiğine göre insanlar ve melekler sadece kulluk ile mükelleftirler. Allah onlardan herhangi bir şekilde birşey yaratmalarını istememiştir. Çünkü böyle bir güç onlara verilmemiştir. "Onların, Allah'tan başka yalvardıkları (putlar) da, hiçbir şey yaratamazlar, halbuki o putlar (taş veya ağaç gibi şeylerden) yaratılmaktadırlar." (58) Bu ayete göre Allahın yaratıcılığı kesindir. Başka bir ayette: "Yoksa Allah'a onun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da, bu yaratma kendilerince birbirine benzer mi göründü." (59) Bu ayette de Allah'ın mutlak ve kesin yaratıcılığının bir başka ifadesini görüyoruz. Bu insanın fiillerini Allah tarafından yaratıldığının bir delilidir. Allah kendisinin yaratması gibi yarattığını iddia eden ve bu iddiasını isbata kalkışanı şirkle damgalamıştır. Eğer insanlar sözlerini, hareketlerini, irade ve ilimlerini kendileri yaratmış olsalardı-ki bütün bu fiiller ve cinsler onun yaratığıdır-Allah'ın yaratması gibi yaratmış, onun yaptığı gibi yapmış olurlardı. Böylece Allah'ın yaratması ile insanın yaratması birbirine benzer, yaratmada ortaklık meydana çıkardı. Oysa Allah bundan münezzehtir. Gerek varlığında, gerekse iş ve yaratmasında Allah tektir. insanın onun yaratmasına katılması düşünülemez. Bu

58-Nahl:16/20

59-Râ'd :13/16

düşünüldüğü taktirde iki yönden geçersizdir.

1- Allah'a acz gerekir. Halbuki Allah aczden mustağni ve münezzehtir.

2- Allah'a ortak gerekir ki, oysa Allah tektir. O halde, yaratma yönünden kullar hiçbir şekilde Allah'a benzeyemezler. Mutlak anlamda, yok iken varlığa çıkarmak anlamında yaratma ancak Allah'a mahsustur.

Kur'anda başka bir ayette: "Gök ile yer arasındakilerin boşuna yaratılmadığına"(60) ve Allahın yeri, gökleri, ikisinin arasındakileri ve insanın fiillerini de boş yere yaratmadığına işaret edilmektedir. Bu sebeple Allah, yeryüzünde yaşayanları birtakım görevlerle yükümlü kılmış ve onlardan boyun eğmelerinin sevabını, isyan edenlerin de cezasını taktir edeceğini bildirmiştir. Zira onun dilemesiyle yer ve gök sakinlerinin fiilleri meydana gelmektedir.

Kur'ana göre Allah'dan başka yaratıcı yoktur. Bu hususta âyetler arasında ittifak vardır. Aşağıdaki âyetler bunun sadece birkaç misalinden ibarettir. "Benim iznimle çamurdan kuş biçimi yapıyordun"(61) Başka bir âyette ise; "Şekil verenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir."(62)

Kur'ana göre insan fiilinin gerçek yaratıcısı da Allah'tır. Aynı fiillere olan arzu ve meyil de Allah tarafından yaratılmıştır. Bütün bunları söylerken akla şöyle bir soru gelmektedir. Fiillerimiz Allah'ın yaratmasıyla meydana geliyorsa, o taktirde

60-Hicr:15/85
61-Maide:5/10
62-Mu'minun:23/14

emre, nehye, güzel ve iyi amellerin mükafatlandırılıp, kötü ve çirkin fiillerin cezalandırılmasına gerek var mıdır? Daha öncede belirttiğimiz gibi insan kazancına göre; emir ve nehiylere uyması kadarıyla ceza ve mükafatla karşılık bulur. "İşte onlar cennetliklerdir. işlediklerine bir karşılık olarak da içinde temelli kalacaklardır."(63), "Kendi yaptığınızın cezası olan ameli tadın"(64), "Herkesin işlediği amellere göre dereceleri vardır. Ta ki kendilerine haksızlık edilmeyecek, bütün amellerin karşılığı onlara ödensin."(65) Ayetlerde açıkça görüldüğü gibi insanın yaptığı fiiller karşılıklıdır.

Netice itibariyle diyebiliriz ki Allah bütün işlerin yaratıcısı olduğu gibi, insanın da, fiillerinin de yaratıcısıdır. Buna karşılık madem ki Allah benim fiillerimin yaratıcısıdır; o halde benim ne suçum var diyemeyiz. Çünkü Allah fiili meydana getirebilecek gücü ve iradeyi insana vermiştir. insan için bu güç ve irade Allah tarafından yaratılmıştır. insan kendisine verilen ve kendisi için yaratılan irade ve güçle fiillerini meydana getiriyor. Bu durumda insan kazanıcı, Allah ise yaratıcı oluyor. Allah bundan dolayı da insana verdiği irade hürriyeti sebebiyle insanı yaptığı işlerden dolayı sorumlu tutuyor. Kur'an dikkatle gözden geçirildiği zaman orada geçen ayetleri hep hür insanı muhatap edindiği görülür.

insanın fiil ve icraatlarını, yapması gerekenleri ortaya koyan Kur'an acaba hür insana hangi hususlarda, nerede ve nasıl bir sorumluluk yüklemektedir? Şimdi de Kur'an açısından insanın

63-Ahkaf:46/14
64-A'raf:7/39
65-Ahkaf:46/19

sorumlulukları nelerdir? sorusunun cevabını yine Kur'an mantığı ile temellendirmeye çalışalım.

B-) İNSANIN HÜR OLMASI AÇISINDAN KUR'ANIN İNSANI YÜKLEDİĞİ SORUMLULUKLAR

1-İMANÇLA İLGİLİ SORUMLULUKLAR:

İnsanın Allah'a karşı birtakım sorumlulukları vardır. Bunların ilki inanç ile ilgili sorumluluğudur. Bu sorumluluk bizzat insanın kendi yapısından gelmektedir. Çünkü Kur'anda insanın en şerefli, çok mükemmel ve güzel bir şekilde yaratıldığı belirtilir: "Biz insanı en güzel biçimde yarattık."(1)

Allah insana çok değer vermiş ve yeryüzünde insanı kendisine halife tayin etmiştir. "Bir zamanlar Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti"(2) âyetinde sözü edilen halife insandır. "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk; onu yüklenmekten kaçındılar. Onun (sorumluluğun) dan korktular; onu insan yüklendi; (bununla beraber onun hakkını tam yerine getirmedi) çünkü o , çok zâlim, cahildir."(3) Allah Kur'anı yer yüzünde bulunan tüm varlıklara teklif etmiş; ama hiçbirini kabul etmemiştir. Bu durumu yukarıdaki âyette açıkça görmek mümkündür. Fakat insan hür iradesiyle bu yükü ve sorumluluğu kabul etmiştir. Diğer bir âyette ise; "Biz bu Kur'anı bir dağa indirseydik, Allah'ın

1-Tin:95/4
2-Bakara:2/30
3-Ahzab:33/72

korkusundan onun baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri düşünsünler diye insanlara veriyoruz."(4) Dikkat edilirse Kur'ana göre insan bu sorumluluğu keni isteği ile kabul etmiştir. Eğer Allah insanın sen bu yükü yükleneneceksin deseydi o zaman insan mecbur edilmiş olurdu. Durumun böyle olmadığını bizzat ayetlerde görmektiyiz.

Bu kadar güzel, şerefli ve halife olarak yaratılan insan acaba başıboş mu bırakılmıştır? Yoksa kendisine birtakım görevler ve sorumluluklar yüklenmiş midir? Tabii ki evet insana birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Bütün bu sorumlulukların başında da inanç sorumluluğu gelmektedir. inanç olmadan insan hiçbir anlam taşımaz. insanlık tarihi araştırıldığında bütün tarih boyunca insanların bir şeylere inanmış oldukları görülür. inançsız insana rastlamak pek mümkün değildir. Çünkü inançsız insanın inancı da inançsızlıktır. Meseleye bu açıdan yaklaşıldığı zaman insan için inanç zaruridir. Araştırmamızın bu bölümünde Kur'anın hür insana yüklediği sorumlulukları ele almaya çalışacağız. Bu sorumlulukların başında da hiç şüphesiz ki inanç ile ilgili sorumluluklar gelmektedir.

inanç ile ilgili sorumluluklar nelerdir? insan niçin Allah'a iman etmektedir? iman ederse ne kazanır, etmezse ne kaybeder? insanın inançla ilgili ne gibi sorumluluklar üstlenmektedir? Bu ve benzer soruları çoğaltmak mümkündür ancak konuyu daha iyi belirlemek için inanç denilince ne anlıyoruz? Daha doğrusu ne anlamalıyız? Önce bunu temellendirmeye çalışalım inanç denilince

iman(5) anlaşılır. insan imanıyla şeref bulur. imanı sayesinde meleklerden üstün bir mertebeye ulaşabilir. islam inancına göre inanan bir insanın, imanın altı şartı olarak nitelendirilen inanç esaslarına mutlak surette inanması gerekmektedir.

insan beden ve ruhtan meydana gelmiş bir varlıktır. Yeme, içme, nefes alıp verme gibi olaylar bedenimizle ilgilidir. inanmak, sevinmek, mutlu olmak gibi olaylar da ruhumuzla ilgilidir. insanı diğer yaratıklardan ayırdeden başlıca üstünlüğü işte bu özellikleridir. insan, beden ve ruh yapısıyla bir bütündür. insanın ruh yapısının en belirgin özelliği inanmaktır.

inanç, maddi hayatımızla da ilişkisi bulunan manevi bir güçtür. insanın zorluklara ve güçlüklerle karşı daha dayanıklı olmasını sağlar. insana çalışma, yaşama ve başarıma gücü verir. insan, hayata inançla bağlanır ve onunla değer kazanır. Çünkü inancı olan insan, bu inancının gereği olarak, kendisine ve birlikte yaşadığı insanlara faydalı olur. inanç, insanı yeni yeni bilgiler kazanmaya götürür. Kişi, inancını kuvvetlendirmek için pek çok şeyleri öğrenmek, öğrendiklerini düşünüp değerlendirmek ve böylece hayatını düzene sokmak durumundadır. iyiyi, kötüyü, güzeli ve çirkini ayırt eder, ahlak ve davranış yönünden de kişilik kazanır. Demek oluyor ki inanç, insanın yaratılışı gereği olan tabii bir olaydır ve bütün insanların da inanmaya ihtiyacı vardır.

5-iman: imanın kökü itibariyle esas manası, kalbi huzura ve sukuna kavuşması, herhangi bir korku karşısında kendisini emniyette hissetmesidir. Türkçe anlamı olan inanmak kelimesinde de aynı manaları anlamak mümkündür.

imanın dini anlamı ise, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaderin, hayır ve şerrin Allah tarafından olduğuna inanmaktır.

Çevremize baktığınızda, gördüğümüz ve göremediğimiz yüzbinlerce varlık vardır. Yeryüzünde çeşit çeşit insanlar, irili ufaklı pek çok hayvanlar, renk renk çiçekler ve bitkiler görürüz. Gök yüzünde de ay, güneş ve sayısız yıldızlar yer alır. Bunların hepsini gözümüzün önüne getirir düşünersek bunların kendiliğinden var olmadığını, bütün bunları yoktan var eden bir yaratıcının olduğunu anlarız. Dünyada hiçbirşey kendiliğinden var olmuş değildir. İşte her şeyi yaratan bu yaratıcı, Allah'tır. Gözlerimizle O'nu görmesek bile dünyanın bu düzeni bizi O'nun varlığına götürmektedir.

insanın bir şeye gönülden bağlanabilmesi, o şeye inanmasıyla mümkündür. inanabilmek için de, inanılması istenilen şeyin aklımıza uygun, kalbimize yatkın olması gerekir. iman, bir akıl ve gönül işidir. Zorlamayla, korkutmayla olmaz. iman, bilerek inanmaya, içten gelen bir duygu ve sevgiye dayanır. "Dinde zorlama yoktur"(6) âyeti, dinin inançla ilgili emirlerini kimseye isteği dışında kabul ettirilmesine gerek olmadığını bildirmektedir.

Allah, biz insanlara irade vermiştir, insan, Allah'ın vermiş olduğu irade çerçevesinde serbesttir. Bu iradesiyle bir işi yapmak veya yapmamak hususunda hürdür. insan bu iradesini, iyi veya kötü, zararlı ve faydalı olan bir şeylere yöneltebilir. Bu iş ve davranışları iradesiyle seçip yaptığı için, yaptıklarından da kendisi sorumludur. Çünkü kimse insanı şu veya bu işi yapmaya zorlamamış, insan kendi aklını ve iradesini kullanarak seçimini yapmıştır.

Bir insan, "Allah böyle taktir etmiş ben ne yapabilirim?" deyip kötü davranışlarda bulunma hakkına sahip olmadığı gibi, tembel tembel de oturamaz. Çünkü insan, kendisine verilen cüz'i irade dediğimiz güçle iyiye veya kötüyü kendisi seçer. Allah ise, emir ve yasaklarıyla iyi ve kötü yolu göstermiş ve "iyi olana gidin, kötü olan yoldan uzaklaşın" diye uyarısını yapmıştır ve bu iki yoldan birini seçmekte de insanı serbest bırakmıştır. İyi ve kötü yollardan birini seçmek insanın kendi isteğiyledir. Allah insanın bu isteğine göre iyi veya kötüyü yaratır. Bu durumda isteyen ve işleyen insandır, yaratan Allah'dır. Bunun için insana, irade ve gücünü kullanarak yaptığı davranışlardan sorumlu tutulacağı, ahiret gününde niçin kötü yolu seçtiğinin hesabı sorulacağı bildirilmiştir. İnsanın buna inanması gerekir. iradesini iyiye, doğruya yöneltip iyi ve yararlı davranışta bulunanlar mükafatını görecekler, kötüye yönelip kötü ve zararlı davranışlarda bulunanlar da cezasını çekeceklerdir. Bu durum Kur'anda: "Kim zerre miktarı hayır işlerse kendi lehine, kim de zerre miktarı şer işlerse kendi aleyhinedir."(7) Başka bir ayette: "Allah onlara zulm ediyor değildir. Fakak onlar kendi kendilerine zulm ediyorlar"(8) buyurulmaktadır.

İnanan insan Kur'anda yer alan bu gerçekleri hiç bir zaman gözardı edemez ve kendisini bütün bunların karşısında müstağni addedemez. Çünkü o başıboş bırakılmış bir varlık olmadığını bilir. Yapmış olduğu tüm davranış ve işlerin bir gün hesabını vereceğini şuurunu yaşar ve hisseder.

7-Zelzele:99/7-8

8-Tevbe:9/70

Kur'an bu belirtilenlere kulak asmayanlara: "Kendi yaptığınızın cezası olan ameli tadın"(9) uyarısını yaparken, "Gerçekten iman edip, güzel amel işleyenlere gelince; şüphesiz biz böyle kişilerin mükafatını zâyi etmeyiz."(10), "Herkesin işlediği amellere göre dereceleri vardır: Ta ki kendilerine haksızlık edilmeyerek bütün amellerin karşılığı kendilerine ödensin"(11) müjdesini verir.

Her insan inanç bakımından inanacağı varlığı seçmekte hürdür. ister inanır isterse inkar eder. Bir âyette: "Dileyen inansın, dileyen inkar etsin"(12) başka bir âyette de: "Rabbın dileseydi, yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederdi."(13) buyurulmaktadır. Kur'ana göre inançta zorlama yoktur. Çünkü iman içten gelerek ve isteyerek meydana gelir. imanın bir karakteri de sevgiyle bağlanmaktır. insanın inanmasının veya inanmamasının Allah'a ne bir faydası ne de bir zararı vardır; bu tamamen kişinin kendi problemidir; kişiyi ilgilendirir.

Kur'ana göre inançta şüpheye yer yoktur; iman kesinlik ifade eder. insana inandığı ve sahip olduğu inançlarda bir takım etkiler yapmaktadır. Mesela Kur'an, inananlarına şifa olduğunu bildirmektedir: "Biz Kur'andan, mü'minlere şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. (Kur'an mü'minlere şifadır. inananlar, onunla dünya ve ahiret dertlerinin şifasını bulurlar. Onun din ve dünyaya

9-A'raf:7/39
10-Kehf:18/30
11-Ahkaf:46/19
12-Kehf:18/29
13-Yunus:10/99

ait hükümlerine uyarak ruhen huzura kavuşurlar.)"(14) Allah'a ve Kur'anı inanan bir insanın O'nun getirmiş olduğu iman esaslarına da inanması gerekir. İnsan bu dünyada yapmış olduğu fiillerden, davranış ve işlerden mutlaka birgün hesaba çekileceğini bilir. Kur'an bu konuya şöyle temas eder. "Göklerde ve yerde bulunan hep Allah'ındır. (Bunları yaratmıştır) ki kötülük edenleri, yaptıklarıyla cezalandırsın, güzel davrananları da güzellekle mükafatlandırınsın."(15)

Bir insanın imanla ilgili sorumluluklarından birisi de Kur'anın her harfine, her ayetine ve her suresine inanmasıdır. Çünkü Kur'andaki her emir ve nehiy insan içindir. İnsan akıllı bir varlık olduğu için aklının gereği kendini yaratanı tanımak ve ona inanmakla sorumlu tutulmuştur. İşte bu inancın sonucu olarak yüklendiği sorumluluk onu şerefli kılmıştır. Kur'an hiç kimseye haksızlık edilmeyeceğinden bahsetmektedir. Zira: "Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir, kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir."(16) Çünkü ilahî adalet bunu gerektirmektedir. "kim iyilik getirirse ona o (getirdiğinin) on katı vardır. Kim kötülük getirirse, sadece onun dengiyle cezalandırılır; onlar haksızlığa uğratılmazlar."(17) Eğer insan kendi fiillerini hür iradesi ve gücüyle yapamıyorsa o zaman sevap ve cezanın adaletle bağdaşması mümkün değildir. Bunun böyle olmadığını yukarıdaki ayetlerde görüyoruz. İşte inancılı insan Allah'a ve Allah'ın emrettiği şeylere

-
- 14-isra:17/82
 - 15-Necm:53/31-32
 - 16-Fussilet:41/46
 - 17-En'âm:6/16:

inanıp, iyi şeyler yaptığı için fiilleri karşılıksız kalmayacaktır. Sonuçta ilahî irade mutlaka iyilik doğrultusunda gerçekleşecektir; bundan dolayı da kalbi huzurlu, mutlu ve rahat olacaktır.

2-) AMELLE İLGİLİ SORUMLULUKLAR

a-) İBATETLERLE İLGİLİ SORUMLULUKLAR:

insan irade ve hürriyetinin ona yüklediği sorumluluklardan birisi de amelle ilgili sorumluluklardır. ibadetle ilgili sorumluluklara geçmeden önce ibadet kelimesini iyi tanımak gerekir. Genel olarak ibadet, yüce Allah'ın razı olduğu işleri yapmak; razı olmadıklarını da yapmamaktır. ibadet edebilmek için Allah'ın nelerden razı olduğunu, nelerden razı olmadığını bilmemiz gerekir. Bir önceki konuda belirtildiği gibi inanan kişi, Allah tarafından emr edilenlerin hepsi iyi ve aynı zamanda insanın menfaatına olduğuna da inanır. Allah'ın yasakladığı tüm işleri de insan için kötü ve zararlı olduğuna inanır. Bundan dolayı Allah'ın emirlerine saygı gösterip, yasaklarından da kaçınmak gerekir. işte inanan kimsenin bu yaptığına ibadet veya kulluk da diyebiliriz. insan olmanın gereği olan ibadetler niyetle değer kazanır. Bütün ibadetlerde niyet temeldir. Niyetsiz ibadet olmaz.

Kur'anda belirtildiğine göre ibadet, inançlı insanların işidir. ibadet, sadece namaz kılmak, oruç tutmak vb. şeyleri yapmaktan ibaret değildir. Aynı zamanda okumak, öğrenmek ve insanlara faydalı olmak için çalışmak ve yorulmak da ibadettir. ibadetin gereğine inanan insan, dünyası için ahiretini, ahireti için dünyasını terketmez. ibadetler, her iki dünyada da mutluluk getiren işlerdir.

Kur'an insana çok değişik ibadetler emretmektedir. insan ibadet etmekle gerçek anlamda hür olduğunun bilincine varmaktadır. Kur'anda: "Ancak sana kulluk eder , ancak senden yardım

isteriz."(1) âyetinde açıkça görüldüğü gibi ancak Allah'a ibadet edilir. Şayet durum böyle olmasaydı insan insana boyun eğecek ve ibadet edecekti. Halbuki bir insanın diğerinden hiçbir farkı ve üstünlüğü yoktur. Şayet insan insana ibadet ederse o zaman insanın hürriyetinden bahsetmek mümkün olmaz. Fakat insanın yaratıcısı olan Allah'a ibadet etmesi ise insanın görevleri arasında yer alır; Bu hareket, aynı zamanda, kendi isteğiyle kendisinin hür bir şekilde hareket ettiğinin delilidir.

Kur'anda; "Ey inananlar, sabır ve namazla (Allah'tan) yardım isteyin. Muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir."(2) buyrulur. Burada zikr edilen namaz ve sabır Kur'anda zikredilen ibadetlerden sadece ikisidir. iman sahibi inançlı insan namaz ibadeti sayesinde huzur ve mutluluk duyar. Çünkü namazda bir teslimiyet vardır ve insan yaratılışı gereği kendisinden daha güçlü ve kuvvetli olan birine bağlanmak ister. Böyle bir bağlılığa vesile olan namaz sayesinde kendisini yaratan ve envâi çeşit nimetlerle donatan yaratıcısına karşı görevini yerine getirmenin rahatlık ve mutluluğunu hisseder.

Oruç, hac, zekat, cihad, iyiliği emr, kötülüğü nehy etmek, çalışmak, kazanmak, öğrenmek vb. daha birçok ibadet türleri insana birçok sorumluluklar yükler. Kur'anda: "Herkesin kazandığı kendisinedir. Kimse başkasının yükünü taşımaz"(3) denilmektedir. insan bu gerçeğe hareket ederse yapacağı her ibadetin karşılığını mutlaka görecektir. Bu gerçeğin bilincinde olan insan kendisini

- 1-Fatiha:1/4
- 2-Bakara:2/153
- 3-En'am:6/164

sorumlu tutacaktır; neticede de ibadetlerini yapacaktır. ibadetlerini yaptığını görünce de kendisine verilen irade hürriyetini daha iyi anlayacaktır.

Kişi kendi kendisine şöyle sorabilir. Niçin ibadet etmeliyim? ibadet edersem ne olur, etmezsem ne olur? Akıllı ve yaratılış gayesini idrak eden her insan kendisinden başlayarak düşünmesi gerekir. Bu dünyayı ve bizi yaratan Allah'tır. Allah hiç kimseye muhtaç değildir. Bizim O'na, ibadet etmemize de ihtiyacı yoktur. Ancak akıllı, düşünceli olan insan, Allah'a kendisini yarattığı için, kendisini çeşitli nimetlerle donattığı için O'na olan sevgi ve saygıdan dolayı ibadet eder. Allah'a olan sevgimizi ve inancımızı O'na karşı kulluk görevini yerine getirmekle gösterebiliriz. Bu yaratılışımızın bir gereğidir. İnsan, gücü sınırlı olan bir varlıktır; sayısız ihtiyaçları vardır; sevmek, sevilmek, sığınmak vb. gibi. Bu bakımdan insan Allah'ın sevgisini kazanmak ve ona sığınmak ihtiyacını da duyar ve bunun tabii neticesi olarak da Allah'a ibadet eder. Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi, namaz kılar, oruç tutar, hacca gider, zekat verir, okur, öğrenir, iyi kişilikli ve ahlaklı biri olmaya çalışır. Bütün bu iyi ve güzel davranışlar inancın gereğidir. İşte insan bu inancının gereği için ibadet etmektedir; ancak mutlu son böylelikle mümkün olabilmektedir.

Kur'anda bildirildiğine göre bütün varlıklar, insana hizmet etmek için yaratılmıştır. "Allah O'dır ki, gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi de onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı. Buyruğuyla denizde akıp gitmesi için gemileri emrinize verdi. Irmakları emrinize verdi. Sürekli olarak (seyir ve

aydınlatma) görevlerini yapan güneşi ve ayı emrinize verdi. Geceyi ve gündüzü de emrinize verdi."(4)

Allah insanlara diğer yaratıklardan farklı olarak bir de akıl nimetini vermiştir. insan için akıl gerçekten çok büyük bir nimettir. insanlar ancak akıl sayesinde değer kazanır ve diğer varlıklara üstünlük sağlayabilirler. Kur'anda: "Siz kitabı okuduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?"(5) Başka bir ayette: "Ey akıl sahipleri, kısısta sizin için hayat vardır. Böylece korunursunuz."(6) denilmektedir. Eğer insandan akıllı söküp alırsak veya onu kullandıramazsak onun hayvandan pek farkı kalmaz. Çünkü akıllı olmayan Allah'ı da, dinini de bilemezdi. Bundan dolayı "akıllı olmayanın dini de yoktur." Dinin emirlerinden ancak akıllı kimseler sorumlu tutulabilir. insan sadece akıl nimeti için Allah'a ne kadar ibadet ve şükür etse azdır. Çünkü insan sadece bir içgüdü varlığı değildir. Onun hareketlerini düzenleyen ve yönlendiren esas akıllıdır. Bu bakımdan insan ne yaptığıнын, ne amaçla yaptığıнын farkında olmak zorundadır. Akıllı bir insanın bir takım amaçsız davranışlar yapmaması gerekir.

insan ibadet ederken bir gayesinin olması lazımdır. Bu gaye de Allah'ın rızasını kazanmak için olmalıdır. Onun dışında ayrıca ibadetleri insanlara birçok faydası da vardır. Öncelikle insanı yaratanına karşı mesul kılar. Yalnız Allah'a ibadet etmenin zevkini ve huzurunu yaşar. Bu sayede günlük yaşayış bir tertip ve

4-ibrahim:14/32-33

5-Bakara:2/44

6-Bakara:2/179

düzene girer; insanın kişiliği oluşur; davranışları ahlakileşir; insanlar tarafından sevgi ve saygı ile anılır ve saygıdeğer bir insan olur. inanan insan dünyanın fani olduğunu bilir. Çünkü bu faniliği bizzat yaşamakta ve gözleri ile görmektedir. Kendisinin bu dünyada iken bir imtahana tabii tutulduğunu anlar. Nitekim: "O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümüm ve hayatı yarattı O, üstündür, bağışlayandır."(7) âyetinde açıkça görüldüğü gibi hayat ve ölüm imtihan için yaratılmıştır. Bu imtihanı kim yapmaktadır. Hiç şüphesiz ki Allah yapmaktadır. Probleme kur'an açısından baktığımız için bu durum ister istemez inançlı kimseleri kapsamaktadır. Allah'ın emr ettiklerini yapmak, yasaklarından da kaçınmak bir çeşit ibadet sayılmaktadır. Bu imtihanda başarılı olmak genel manada ibadetleri yapmakla mümkündür. Çünkü insana inancı ibadetleri yapma sorumluluğu yükler. Bu sorumluluğu duyan insan da görevini yapar. Kimseye kötülük yapmaz, hakkına razı olur. Bütün yaptıklarından birgün hesap sorulacağını anlar. insan olarak kendisinden ne isteniyorsa onları yerine getirmeye ve yapmaya çalışır. işte Kur'an insana ibadetleri açısından da bir sorumluluk yüklemektedir.

insan Allah'ın emrettiği şekilde ibadetleri yaparsa nefsini yenmiş ve gerçek anlamda hür olduğunu göstermiş olur. ibadetler esnasında Allah ile kul arasına kimse giremez; ibadet sorumluluğunu ve şuurunu idrak eden kimse kalben ve ruhen temizlenir; insanlarla iyi ve güzel ilişkiler içine girer; her türlü ihtiraslarını yener; bencillikten uzaklaşır; yine ibadetler insanda merhamet duygularını

güçlendirir. Kur'anın bizi sorumlu tuttuğu bütün bu ibadetleri yapmak suretiyle kendimize hem bu dünyada hem de ahirette yüksek bir mevkiî sağlamış oluruz.

ibadetlerle çok yakın ilişki içinde olan bir husus da muamelattır. Bu iki konunun birbiriyle çok yakın ilişkisi vardır. Gerçi araştırmamızın bu bölümünün hepsi birbiriyle yakın alakalı, hatta iç içe girift diyebileceğimiz bir durum dadır. Fakat muamelat insanın bazı sorumlulukları bakımından özel bir önem taşımaktadır. Öyle ise muamelât ile ilgili sorumluluklarımız nedir?

b- MUAMELATLA İLGİLİ SORUMLULUKLAR:

insanın sorumluluk alanlarından birini meydana getiren muamelat, kişilerin birbiriyle olan ilişkilerini kapsamaktadır. Daha önce, ibadetlerle ilgili sorumlulukları incelerken kişinin kendisi ve Allah ile olan münasebetlerinden söz etmiştik. Bu başlık altında ise kişinin yaşadığı sosyal çevre içerisindeki münasebetlerinden ve orada geliştirmesi ve ortaya koyması gereken davranışlardan bahs edeceğiz.

Sosyal bir varlık olan insan hemcinsleriyle beraber yaşamak zorundadır. Durum böyle olunca, insanın bazı sorumlulukları ister istemez söz konusu olmaktadır. Kur'an insanı iyilikte yardımlaşmaya kötülükte ise yardımlaşmamaya davet eder: "... iyilik ve takva üzerine yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir"(1) Toplum içerisinde yaşayan herkes kendi sorumluluklarını bilmelidir. Hiç kimsenin hürriyeti sınırsız değildir. Çünkü her insanın hürriyeti diğerinin hürriyeti ile sınırlıdır. Kişi, toplumda yaptığı bütün davranışlarına dikkat etmek zorundadır. Kur'an nazarında bütün insanlar eşittir. "Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir diğiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah yanında en üstün olanınız (Allah'ın buyrukları dışına çıkmaktan) en çok korunanınızdır. Allah bilendir, haber alandır"(2) Toplum içerisinde yaşayan insan diğer bir insana üstünlük taslayamaz. Çünkü Allah nazarında insanlar eşittir. En üstün olma vasfı ise en çok kim Allah'tan korkuyorsa

1-Maide: 5/2

2-Hucurat:49/13

ona verilmiştir.

Yine Kur'an toplumda yaşayan insanlar arasında bir olay çıktığı zaman o olayı adaletli bir şekilde ele almayı tavsiye eder. Çünkü Kur'ana göre, Allah'a inananlar kardeş sayılmışlardır: "Muhakkak ki mü'minler kardeşlerdir. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki size rahmet eylesin."(3), "Ey inananlar bir topluluk (diğer) bir toplulukla alay etmesin. Belki (alay ettikleri kimseler), kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da (diğer) kadınlarla alay etmesinler. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizde kusur da aramayınız; birbirinizi kötü lakaplarla da çağırmayın. inandıktan sonra kötü adla çağrılmak ne kötü bir şeydir."(4) Bu âyetlerdeki hitaplar genel ve bütün insanlardır. Yapınız, çağırmayınız, etmeyiniz, adaletli olunuz vb. sözler insanın hür olduğunun birer alâmetidir. insan hür olacak ki ancak bunları yapabilsin. Eğer insan hür olmasaydı, Allah, bu emir ve nehiyleri onlara bildirmezdi. Bu da bizlere gösteriyor ki insan hür iradesini kullanmaktadır. Bunun sonucunda da sorumlu tutulmaktadır.

Kişi başkalarıyla yaptığı alışverişlerine de dikkat etmek zorundadır. inançlı bir insan, "Aldatan bizden değildir"(5) dusturunun kendisine hareket şiarı edinecektir.Çünkü Kur'anda: "Ölçü ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü tam yapar, kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman (ölçüyü ve tartıyı) eksik

3-Hucurat:49/10

4-Hucurat:49/11

5-Sahih-i Müslüm den rivayet edilmiştir.

yaparlar."(6) buyrulur. Sosyal hayatta insanların huzurlu ve mutlu olabilmesi için birbirlerine güvenmeleri, alış-verişlerinde dürüst olmaları şartdır. Kur'an bu açıdan da insanı sorumlu tutar.

Kur'an insanların birlik ve beraberlik içinde olmalarını da istemektedir. Çünkü birlik ve beraberlikten güç doğar; Allah müslümanların güçlü, kuvvetli olmasını, pısrık ve uyusuk olmamalarını murat eder. Bunun yorumunda da: "Topluca Allah'ın ipine yapışın, ayrılmayın"(7) âyetindeki emriyle Kur'ana yönelmekte olduğunu ortaya koyar. Kur'an açısından insan toplumsal ilişkilerinde kendinden daha çok toplumunu düşünmek zorundadır. Kişi kendisi için istediğini başkası için de istemedikçe gerçek mu'min olamamaktadır.

6-Mutaffifin:83/1-2-3-4
7-Ali imran:3/103

3- AHLAKİ SORUMLULUKLAR:

Araştırmamızın bu bölümünde Kur'an açısından ahlaki sorumlulukları ele almaya çalışacağız. Bilindiği gibi islam, ahlaka çok büyük bir önem vermiştir. Kur'anın gerçek hedefi ahlaklı bir toplum meydana getirmektir. Kur'anın ilk nazil olduğu zamanı ve toplumu düşündüğümüzde bu durumu daha iyi anlarız.

Kur'an, örnek insan Hz.Muhammedin durumunu belirlerken onu: "Sen, büyük bir ahlak üzerindesin"(1) hitabıyla temellendirmeye çalışıyor. Hz. Peygamber de: "Ben ancak ahlaki faziletleri tamamlamak için gönderildim."(2) buyuruyor. Bu iki nass islamda ahlakın büyük ve mühim bir mevki olduğunu ortaya koymaya kafidir. Bilindiği gibi islam ahlakının müeyyidelerinin menşei de Kur'an ve sünnettir. Hiçbir ahlaki emir yoktur ki aynı zamanda dinin de bir emri olmasın. Kur'ana inanan bir insana göre namaz, oruç, hac ve zekat nasıl birer dini vazife ise; sıhhatını korumak, ailesine bakmak, memleket ve milletin faydasına ve herkesin iyiliğine çalışmak da dini bir vazifedir. insanın kendi eliyle kendisini tehlikeye atması da ahlak dışı bir davranıştır. Bu sebeple insanı sarhoş eden bütün içecekler, insanın sıhhatını tahrip ettiği için Kur'an tarafından yasaklanmıştır. Kur'an bir ahlaki sorumluluk olarak aile fertlerine bakmayı da emretmektedir. Zira islam aileye çok önem vermekte, toplumun en küçük birimi olan aileyi korumayı amaç almaktadır: bunun için de Kur'anda : "Allah'a ibadet edin, O'na hiçbirşeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabaya,

1-Kalem:68/4

2-Buhari ve Müslimden rivayet edilmiştir.

öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, yanında bulunan arkadaşına (yahut zevceye) yolcuya, elleriniz altında bulunanlara iyilik edin. Allah gururlu, böbürlenen insanları sevmez."(3) Başka âyette; "Rabbim, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya ve babaya iyilik etmenizi emretti ikisinden birisi, yahut her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşınca sakın onlara (öf!) bile deme, onları azarlama! onlara güzel söz söyle."(4) Bu emirleri yerine getiren bir topluluk hiçbir zaman mutsuz olabilir mi? Elbette hayır. Zaten Allah bize neyi emretmişse o insanların menfaatına, neyi de yasak kılmişsa o da insanların zararınadır.

Kur'anın nehyettiği başka birşey de adam öldürmektir. Zira Kur'ana göre bir insanı öldüren tüm insanları öldürmüş gibi sayılmıştır. " Bundan dolayı israil oğullarına şöyle yazdık: Kim, bir cana kıymamış, ya da yeryüzünde bozgunculuk yapmamış olan bir canı öldürürse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de onun (hayatını kurtarmak suretiyle) yaşatırsa, bütün insanları yaşatmış gibi olur. And olsun ki elçilerimiz onlara açık delillerle gelirler, ama bundan sonra da onlardan çoğu, yine yer yüzünde israf etmekte (aşırı gitmekte) dirler."(5) Başka bir âyette ise; "Bir mu'min bir mu'mini öldüremez"(6) buyrulmaktadır. Adam öldürmenin cezası öldürenin de aynı ölüm cezasına çarptırılması veya şiddetli azaba muhatap olmasıdır: "Her kim bir mu'mini kasten öldürürse onun cezası içinde ebedi kalmak üzere (gideceği) cehennemdir. Allah ona gazabetmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azab

3-Nisa: 4/36

4-isra:17/23

5-Maide:5/32

6-Nisa:4/92

hazırlamıştır."(7) Yukarıda belirtilen âyetlerde de görüldüğü gibi bu konular bir yandan dinin bir emri olduğu gibi, diğer taraftan aynı zamanda ahlakın da birer emridir.

Yine Kur'an bir insanın arkasından gıybet etmenin de haram olduğunu bize bildirmektedir: "Ey inananlar, kötü zandan çok sakının. Zira zanın bir kısmı günahtır. Birbirinizin gizli şeylerini araştırmayın; biriniz diğerinizi arkasından çekıştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemeği sever mi? işte bundan iğrendiniz. O halde, Allah'tan korkun şüphesiz ki Allah, tevbeyle çok kabul eden çok esirgeyendir."(8) Bu âyetlere bakarak diyebiliriz ki, ahlaki olan şahsi ve toplumsal görevlerimizi bilmek, öğrenmek ona göre hareket etmek dinin emirlerinden ve bizim sorumluluklarımızdandır.

Kur'andaki ayetlerin büyük bir çoğunluğu insanın çeşitli ahlaki vazifeleri olduğuna işaret etmektedir. Bunların başında insanın Allah'a ve peygamberlerine karşı ahlaki görevleri gelir. Çünkü bilindiği gibi her nimet bir külfet karşılığıdır ve her hak da bir vazife karşılığıdır. her kim bir hak elde ederse, karşılığında mutlak surette bir vazife ile yükümlü tutulur. Madem ki durum böyledir, Allah'ın bize vermiş olduğu birçok nimetlere karşılık, o nimeti vereni tanımak; onun sözlerini tutmak, gösterdiği yoldan çıkmamak lazımdır. Çünkü insanın akli ve vicdani bunu emretmektedir. işte bunun içindir ki, her insan Allah'ı tanımak ve ona ibadet etmesi için mükellef tutulmuştur. Kur'an bu

7-Nisa:4/93

8-Hücurat:49/12

görevlerle insanları sorumlu tutmasa bile, akli olan bir insan için bu kadar sayısız nimetleri veren Allah'ını tanımak ve O'na gereken kulluk görevini yapması insanın üzerine düşen bir ahlakî, insanî vazifedir; bir minnet borcudur.

Ahlakî görevlerimizin başında Allah'ın varlığına, birliğine, O'ndan başka ibadete layık hiçbir ilah olmadığına, O'nun noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna inanmak gerekmektedir. Bunun yanında daima edepli ve terbiyeli bir şekilde Allah'ı anmak, O'nun yapın dediklerini yapmak, yapmayın dediklerinden uzak kalmak ve yapmamak, O'nu görüyormuşcasına ibadet etmek gerekir. Allah'ın sevgisini kalplere yerleştirmek, O'nun sevgisini her sevginin üstünde tutmak ahlakî bir vazifedir.

Ahlakî sorumluluğumuz sadece Allah'a karşı değildir. Bunun yanında peygamberlere, Kur'ana, topluma ve kendi kendimize, ailemize, içinde yaşadığımız topluma velhasıl tüm insanlara karşı ahlakî sorumluluğumuz söz konusudur. "Doğrusu biz seni, gerçekte, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Cehennem halkından sen sorumlu değilsin."(9), "Biz elçileri sadece müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderiyoruz. Kim inanır ve kendini düzeltirse, onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."(10) Peygamberlere karşı ahlakî vazifelerimiz, onların getirdiğini kabul etmek, çizdikleri yoldan hareket etmektir.

Kur'ana karşı ahlakî görevlerimiz de şu ayetlerde belirtilmiştir: "Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki

9-Bakara:2/119

10-En'am:6/48

size rahmet edilsin"(11), "Biz Kur'andan, mü'minlere şifâ ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. (Kur'an mü'minlere şifadır. inananlar, onunla dünya ve ahiret dertlerinin şifasını bulurlar. Onun din ve dünyaya ait hükümlerine uyarak ruhen huzura kavuşurlar)"(12)

Bir de insanın başkalarına karşı bazı ahlakî sorumlulukları vardır. "Eğer orada kimseyi bulamazsanız, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin ve eğer size:"dönün" denirse dönün (girmekte ısrar etmeyin) Bu sizin için daha temiz (bir hareket)tir. Allah yaptıklarınızı bilendir. "(13) Başka bir ayette ise; "Mü'minlere söyle: "gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu (hareket) onlar için daha temiz (ve yararlı) dır. Şüphesiz Allah onların her yaptıklarını haber almaktadır."(14) buyrulur. inanan bir insan için diğer insanların; ırzları, namusları, canları, malları ve nefisleri haramdır. Kendi canı, malı, ırzı nasıl kutsalsa bütün insanlarınki de aynı şekilde kutsaldır. Onun için hiç kimseyi rahatsız etmemek lazımdır.

Bütün bunların yanında kişinin kendisine karşı da bazı ahlakî sorumlulukları vardır. Bu konu Kur'anda şöyle ifade edilir; "Nefsini temizleyen iflah olmuştur."(15), "Doğrusu mutluluğa ermiştir arınan."(16), "Hiçbir günahkar başkasının günahını çekmez. Kim (günahlardan) temizlenirse o, kendi menfaatına temizlenmiş olur. Dönüş Allah'adır. Allah herkese yaptığığın karşılığını

- 11-A'raf:7/204
- 12-isra:17/82
- 13-Nur:24/28
- 14-Nur:24/30
- 15-Şems:91/9
- 16-A'la:87/14

verir."(17) Başka bir ayette ise; "Altılarından ırmaklar akan, Adn Cennetleri, orada sürekli olarak kalırlar. işte (günahlardan) arınanların mükafatı budur."(18) Bu ayetlerin yanında Hz. Muhammed (s.a) de ahlakla ilgili şöyle buyurur: "Yüce Allah bana, alçak gönüllü olmanızı bildirdi, kimse kimseye haksızlık, eziyet etmesin."(19), "En hayırlınız, ahlakça en güzel olanınızdır. Allah'ım yaratılışımı güzel yaptığın gibi ahlakımı da güzelleştir."(20) Belirtmeye çalıştığımız ayetler ve hadislerin hepsi insanı ahlaklı olmaya çağırıyor. Her iki dünyada huzur ve mutlu olmanın yollarından birisi de ahlaklı olmaktan geçer.

Ahlakî sorumluluktan söz edebilmemiz için insan fiillerini bir sebebe yahut sebepler zincirine dayandığını, dolayısıyla belli ölçüde determine olduklarını inkar etmeye gerek yoktur. Sebepli fiiller ile hür olarak yapılmış fiiller arasında bir zıtlık görmeye de gerek yoktur. Karakter de dahil, her şeyde az veya çok bir değişikliğin olabileceğine inanmak, ahlakî tefekkürün vazgeçilmez şartıdır. Bu durumda, ahlakî sorumluluk probleminin çözümünün zor olan orta yolda aramak durumundayız. Bu yola göre insan hem bağımlı, hem de bağımsız; yahut bir açıdan bakıldığında bağımlı, başka bir açıdan bakıldığında ise bağımsız bir varlıktır. İnsan hürriyeti denildiğinde, genellikle "herhangi bir dış zorlama olmadan hareket etmek" akla gelmektedir: ilk zorlamalardan, söz gelişi, bencilce arzu ve heveslerin zorlamasından uzak bir şekilde

17-Fatır:35/18

18-Tahâ:20/76

19-Buhari ve Müslümde rivayet edilmiştir.

20-Buhari ve Müslimde rivayet edilmiştir.

hareket etmenin de hürriyet mefhumunun şumulu içinde olduğunu biliyoruz. Özellikle bu ikinci anlamda hürriyet üzerinde tasavvufi eserlerde geniş bir şekilde durulmuştur."(21)

Yukarıda da belirtmeğe çalıştığımız gibi vahye dayalı dinlerin ana gayelerinden birisi de, ahlakî bir toplum meydana getirmektir. Hz.Muhammed (s.a) bu konudaki: "Ben ahlakî güzellikleri tamamlamak için gönderildim."(22) sözü bu gayeyi gayet açık bir şekilde dile getirmektedir.

Kur'anda ahlakî sorumlulukla ilgili bir çok ayeti yukarıda zikretmeye çalıştık. Bunlardan bazıları şöyledir; "Muhakkak sen büyük ahlak üzeresin."(23), "Nefsini temizleyen iflah olur."(24), "Doğrusu arınan mutluluğa ermiştir."(25) Bu ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki Kur'an biz insanlara bir çok ahlakî sorumluluklar yüklemektedir. İnsan sosyal bir varlık olduğu için insanlarla ilişkilerinde bir takım ahlakî kaide ve kurallara uyması gerekmektedir. Uyması halinde hemcinslerine karşı iyi davranmış olur. Sonuçta da hem kendisi, hem de beraber yaşadığı insanlar mutlu olurlar. Toplum içerisinde ahlakî kurallara uyan insanların itibarları ve yeri devamlı en üst düzeydedir. Ahlakî kaidelere uymayanlar ise devamlı toplumdan dışlanmakta ve tecrid edilmektedir. İnsanın mutlu ve huzurlu olabilmesi için bizi yaratan Allah nasıl hareket edeceğimiz hususunda bazı kaide ve kuralları koymuştur. Bu kaide ve kurallara uyulduğu zaman hem Allah

21-M.Aydın,a.g.e, s.129

22-Buhari ve Müslimde rivayet edilmiştir.

23-Kalem: 68/4

24-Şems: 91/9

25-A'la:87/14

tarafından insan sevap kazanmakta hem de yaşadığı dünya hayatında mutlu olmaktadır. O halde, bu kaide ve kurallara uymak her akıllı, erdemli insanın temel vazifesi olmalıdır.

Acaba Kur'an biz insanlara neleri, nerede ve nasıl yasak ediyor? Bizi niçin bunlardan sakındırıyor? Gerçi bu konuya yukarıda temas ettik. Fakat az da olsa burada yine temas edelim. Kur'an bizlere şunları yasaklıyor: "De ki: "Gelin, Rabbiniz size (neleri) haram kıldığını okuyalım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin; sizi de onları da biz besliyoruz. Kötülüklerin açığına da, kapalılarına da yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın! Düşünesiniz diye Allah size bunları tavsiye etti."(26), "Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız ergenlik çağına erişinceye kadar (onun malına) en güzel bir şekilde yaklaşabilirsiniz; Ölçü ve tartıyı tam adaletle yapın. Biz kişiyi gücünün yettiğinden fazlasını teklif etmeyiz. Söylediğiniz zaman da akrabanız da olsa adalet yapın ve Allah'a verdiğiniz sözü tutun. Hatırlayıp öğüt alasınız diye (Allah) bunları size tavsiye etti. işte benim doğru yolum bu, ona uyun, (başka) yollara uymayın ki, sizi onun yolundan ayırmasın! (Azabından) korunmanız için (Allah) size böyle tavsiye etti"(27) işte Kur'an bize yukarıdaki ayetlerde geçen konuları yasaklıyor. Bu dünya ahiretin tarlası olduğuna göre bu dünyada bunları yapmamız gerekir. Çünkü akıllı olan her insan, adam öldürmenin, zina yapmanın, başkası hakkında gıybet etmenin, dalkavukluğun, başkasının malını haksız yere yemenin haram olduğunu

26-En'am: 6/151

27-En'am: 6/152 - 153

ve ahlakî bir davranış olmadığını bilir. Bütün bu saydıklarımız hem ahlakî kurallar olarak kötü değerlendirilmiş, hem de Allah Kur'anda kötü olarak nitelendirmiştir. İnsan isterse hür iradesiyle iyi olarak nitelendirdiğimiz şeyleri yapabilir, isterse hür iradesiyle kötü olarak nitelendirdiğimiz şeyleri yapabilir. İnsanın hür olması böylelikle mümkün olur; insanın hür olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayıdır ki insan ahlakî bakımdan da sorumluluk duymaktadır. İnsan isterse iyilik, isterse kötülük yapabileceğine göre yaptığı iyi işlerin de kötü işlerin de anlamsız olmaması için iyi işler için sevap, kötü işler için de bir cezanın olması gerekir. Bu konuda Kur'an ; "Artık kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür ve kim zerre miktarı kötülük yapmışsa onu görür.(insana amelî gösterilir, insan yaptığıı görür)"(28), "Her can, kazandığı ile (Allah katında)rehin alınmıştır."(29), "Göklerde ve yerde bulunan hep Allah'ındır. (Bunları yaratmıştır) ki kötülük edenleri, yaptıklarıyla cezalandırsın, güzel davrananları da güzellekle mükafatlandırınsın. O (güzel davranan) lar ki günahın büyüklerinden ve çirkin işlerden kaçınırlar, yalnız bazı küçük kusurlar işleyebilirler..."(30), "Girin ona, ister dayanın ister dayanmayın, sizin için birdir. Ancak yaptıklarınıza göre cezalandırılacaksınız. (Günahlardan) korunanlar da Cennetlerde nimet içindedirler. Rablerinin kendilerine verdikleriyle sefa sürerler. Rableri onları cehennem azabından korumuştur. Yaptıklarınıza karşılık afiyetle yeyin, için"(31), "Herbirinin yaptıklarından ötürü dereceleri

28-Zelzele: 99/7-8

29-Muddesir:74/38

30-Necm:53/31-32

31-Tur: 52/16-17-18-19

vardır. Allah onlara yaptıklarını karşılığını verir; asla kendilerine haksızlık edilmez"(32), "Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisinedir ve kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."(33), "Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizin yaptığı (işler) yüzündendir..."(34), "(Ey insan) işte bu senin ellerinin yapıp öne sürdüğü işler yüzündendir. Allah kullarına zulm edici değildir."(35), "Kim yola gelirse kendisi için yola gelmiş olur, kim de saparsa kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkar, başkasının günah yükünü taşımaz. (Herkes kendi günahını çeker.) Biz, elçi göndermedikçe (hiçbir kavme) azab edici değiliz."(36), "Kim iyilik getirirse ona o(getirdiği) nin on katı vardır. Kim de kötülük getirirse, sadece onun dengi ile cezalandırılır, onlar haksızlığa uğratılmazlar."(37) Yukarıdaki ayetlerden hangisine bakarsak bakalım bir sorumluluktan bahsedilmektedir. Bu sebeple insanoğlu bu dünyada başı boş bırakılmadığının şuuruna varmak zorundadır. Çünkü âyetlerdeki hitaplar hür insanadır. Madem ki insan için bir sorumluluk sözkonusudur; bunun karşılığında insanın hür olması gerekir. Bunun aksini iddia etmek ise Allaha iftira olur. Çünkü yaşadığımız dünyada gözlerimizle görüyoruz ki insanlar bazen iyi işler, bazen de kötü işler yapmaktadırlar. Her iki fiili de serbest ve hür bir şekilde insan yapmaktadır. Yapılan bu fiillerde eğer sorumluluk olmazsa o takdirde ahlaki kaide ve kuralların uygulanması hem

32-Ahkaf:46/19
33-Casiye:45/15
34-Şurâ:42/30
35-Hac:22/10

zorlaşır hem de bir anlam taşımaz. Kur'an insanı her açıdan sorumlu tuttuğuna göre, demek oluyor ki insan ahlakî kaidelere uymak hususunda da sorumludur.

Netice itibariyle, insanın hür orduğunu Kur'andaki birçok ayette görmek mümkündür. Zira Kur'an, hem dini, hem de ahlakî kaide ve kuralları içeren kutsal bir kitaptır. insanın Allah'ın Kur'anda koymuş olduğu ahlakî kaide ve kurallara uyması gerekir. Bu kaide ve kurallara uyduğu zaman hem sevap ve mutluluk kazanacak, uymadığı zaman da ise caza görecektir ve bedbaht olacaktır. Kur'an, bu açıdan, bütün insanların mutlu ve huzurlu yaşayabilmeleri için onlara birtakım ahlakî sorumluluklar yüklemiştir. Kişi isterse kendi hür iradesi ile iyilik yapar mutlu olur ve cennete girer, isterse hür iradesi ile kötülük yapar bedbaht olur ve cehenneme girer. Bu hususta Allah kullarına asla zulmedici değildir.

S O N U Ç

Açıklamaya çalıştığımız insan hürriyeti meselesi, Asırlarca insan aklını meşgul eden problemlerin başında gelir. İnsanlar kendi yaptıkları işlerde hür müdür? yoksa mecbur mudur? hep bu sorulara cevap aramaya çalışmışlar; eğer hür iseler, bu hürriyet sonsuz ve sınırsız mıdır? yoksa sonlu ve sınırlı mıdır? Hür değil iseler onları baskı altında tutan güç Allah mıdır? psikolojik bir güç müdür? yoksa tabiat kanunlarının gereği midir? Yine, insan iradesi Allah'ın iradesiyle ortak mıdır? yoksa tekbaşına mıdır? irade ve ihtiyar insanın, fiil ise Allah'ın mıdır? işte hep bu ve benzeri sorulara cevaplar aranmıştır. Bunlardan kimileri sırf kendi akıllarının erebildiği kadar düşünüp meseleyi çözmeye çalışmış; kimileri de inandığı dinin nakli deliller çerçevesinde kalmayı tercih etmişlerdir. Bütün bu çalışmaların hepsi de kendilerine göre vardıkları noktaları meselenin çözüm noktası olarak kabul etmişler; başkalarının ise yanlışlıklarını söylemişlerdir. Oysa, başkalarına göre de onlar hata içindedirler ve gerçeği görememişlerdir. işte asırlar bu münakaşalarla geçmiş ve hiçbir zaman herkesin tereddütsüz kabul edebileceği sabit ve genel geçer bir noktaya ulaşamamıştır.

Bu araştırmamızın birinci bölümünde felsefeciler açısından insanın hürriyeti problemini ele aldık bu bölümde felsefecilerin şu sonuçlara vardıkları görülür;

İlkçağda filozoflar, insan hürriyeti ve irade problemleri sırf aklın rehberliğinde, metafizik bir anlayışla ele almışlardır. Sonuçta kendilerini determinist bir düşünceden kurtaramadıkları görülmüştür. Bu durum ise bir çeşit insan hürriyetinin inkarı

anlamına gelebilir. insan hürriyetini kabul eder görünenler de, bu probleme insanı esas hareket noktası olarak bakmışlar ve hürriyeti insanın dışında değil, içinde görmüşler ve dış alemde ise bu hakikatın temellendirebilecek bir dayanak bulamadıkları görülmüştür. ilkçağ filozofları insan hürriyeti problemine daha ziyade akıl ve determinizmin ilkesi çerçevesinde yaklaşmaya çalışmışlardır; fakat insan hürriyetini ne akıl ve ne de determinizm ilkesiyle temellendirebilmişlerdir. Çünkü aklın belli bir sınırı vardır. Akıl bir çok şeyi çözümler; fakat akli genel geçer ve kesin olarak her şeyin tek açıklayıcısı olarak kabul etmek de doğru değildir. Bu yüzden bu konuda aşırı rasyonalistlere bir çok felsefi tenkitler yöneltilmiştir. Yeni ve Yakınçağda ise Ortaçağın katı Skolastiginden kurtulan ve hatta bütün dini bağlardan da sıyrılan bir çok filozof ve bilim adamı insan hürriyetiyle ilgilenmiş ve bu problemin çözümü için çok gayret göstermişlerdir. Bunlardan, Descartes, Spinoza, Locke gibi düşünürler, hürriyeti insanın yaşadığı bir vakıâ olarak ele almışlardır. Leibniz, Hume vb. ise mutlak bir determinist görüş içinde izahlar getirirken Kant ve Jean Paul sartre de anlaşılması güç izahlardan sonra neticede hürriyetin bir iman konusu olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Bütün bu açıklamalardan sonra kanaatımızca Yeni ve Yakınçağ düşüncesi de büyük ölçüde maddeci ve inkarcı görüşleri temsil etmiş olmalarına rağmen insan hürriyeti konusuna ilk ve Ortaçağ filozoflarının düştüğü hatadan kendilerini kurtaramamışlardır. Buna rağmen, bu çağın düşünce sözcüleri, gerçek ve mutlak hürriyetin insan dışındaki gerçeklerle temellendirilebileceğini, onu temellendirmenin aklın gücü ve sınırı dışında olduğunu bu problemin bir sır olarak

devam edip gideceğini itirafa da mecbur kaldıkları görülür.

insan hürriyeti problemi Yeni ve Yakınçağdaki filozoflarca da tam olarak çözüme kavuşturulamaz; çünkü herşeyde olduğu gibi bu probleme de maddeci bir yaklaşımla bakmışlardır. Halbuki insan hürriyetini kavrayabilmek için herşeyden önce insanı iyi tanımak ve onu tüm yönleriyle ele almak gerekir.insanı her yönüyle güzel ve mükemmel yaratan Allah; insanı kendisine, hemcinslerine, toplumuna ve yaradanına karşı sorumlu tutmuştur. Onu sorumlu tutabilmek için de hür olarak yaratmıştır. Bunun için biz de Kant ve Jean Paul Sartre gibi insan hürriyeti probleminin bir iman konusu olduğu kanaatını taşıyoruz.

Çalışmamızda filozofların görüşlerinden sonra , Kelamcılarının görüşlerine de yer verdik. islam dünyasında Hz.Peygamberden (s.a) itibaren konumuzla ilgili gelişmeleri aktarmaya çalıştık. islam dünyasında insan hürriyeti meselesi,Allah'ın sıfatları ve bu sıfatların insanın fiillerine taalluku meselesi ile beraber ele alınmakta ve kaza-kader inancının ışığında değerlendirildiği görülmektedir.

Hız. Peygamber (s.a.) kaza-kader konuları üzerinde konuşmayı uygun görmemiş ve münakaşa yapılmasını da hoş karşılamamıştır. Hız.Peygamber (s.a.) den hemen sonra gelen nesil de aynı yolu takip etmiştir.Problemi bir iman meselesi olarak ele almışlardır.

insan hürriyeti problemi incelenirken, islam dünyasında ortaya çıkan; bir taraftan insana kesin bir hürriyet tanıyan Kaderiyye ve Mutezilenin; diğer taraftan da insana hürriyet tanımayan Cebriyyenin, problemin çözümünde başarılı olamadıkları görülür. Mutezile, insanı fiillerinden sorumlu tutmak için Allah'ın "adl"

ını ve "va'd ve va'id" ini gerçekleştirmek için insanın irade hürriyeti ve fiilleri konusunda mutlak hürriyetçi görüşü benimser. Mutezileye göre Allah, insanın fiilini yapabilir güçte yaratmış ve serbest bırakmıştır. Kişi hür iradesini istediği şekilde kullanabilir. İnsan sahip olduğu kudretle mümkün olan her çeşit hareketi yapabilir. İnsanın yaptığı hareketlerin iyiliği veya kötülüğü nisbetinde, Allah tarafından ya mükafatlandırılır veyahut da cezalandırılır. Bu Allah'ın adaletinin icabıdır. Mutezilenin insana hürriyet tanıma görüşüne katılıyoruz; fakat bu hürriyetin sınır ve alanı ile "insan fiillerinin yaratıcısıdır" fikrine ise katılmıyoruz. Çünkü Mütezilî görüşte insanın tam olarak hürriyet alanı ve sınırı tesbit edilmiş değildir. Allah'ın hürriyetiyle insanın hürriyeti birbirine karışmış gibi bir durum söz konusudur. İkinci önemli bir husus da "fiillerin yaratılması" hususudur. Mutezileye göre insan, kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Eğer kul fiillerinin yaratıcısı ise o zaman, Allah'ın misyonu (görevi) nedir? Yahutta Allah'ın yaratmasının anlamı nedir? O zaman insana Allah'ın irade ve kudretini vermiş olmaz mıyız?

Cebriyye ise, insan hürriyetini inkar etmektedir. İnsanın hür olmadığına inanmaktadır. Bu görüşe sahip olanlar da fikirlerini temellendirmek için bir takım nassları ileri sürerler. Gerçi fikirlerini temellendirmek için öne sürdükleri delilleri o kadar zayıf değildir. Fakat Cebriyye bu görüşleri üzerinde ciddiyetle durarak ve cedel çemberini kırarak fikriyyatını yapamamışlardır. Bu görüşleri laftan öte gidememiştir. İnsanın sorumluluğunu da temellendirmede başarısız oldukları görülmüştür. Kendi konuştuklarına kendileri inanmakta zorlanmışlardır. Mutezilenin ve

Cebiryyenin zıt görüşleri her ikisini de isbatı yapılamayan bir inançtan öteye gidememe noktasında birleşmiş bulunmaktadır. Mutezileye göre insan hürriyeti gerçek manada isbat edilemeyen bir inançtır. Cebriyye için de durum bundan pek farklı değildir. Onların da cebir görüşleri isbatından aciz kaldıkları bir inanç durumundadır.

Cebriyyenin "insanın hürriyeti yoktur" fikrine katılmadığımızı belirtmek isteriz. Eğer bunların iddia ettiği gibi insana bir hürriyet tanımasak o zaman insanın sorumluluğunu nasıl açıklayabiliriz? Aksi halde Allah insanlara zulm etmiş olmaz mı? Madem ki insan hür değildir, o halde, cennet ve cehenneme gidecek olan insanlar nasıl tespit edilecektir? hüküm ve imtihan neye göre yapılacaktır? o zaman Kur'ana da bir muhatab bulmak güçleşir. Yine hür olmayan, eli kolu bağlı olan bir insanın suçlanması hangi adalet ölçülerine sığar? Görüldüğü gibi Cebriyenin görüşleri de tutarsızlıklarla doludur.

Ehl-i sünneti temsil eden Eş'ari ve Maturidi mezhepleri ise orta yolu bulma çabası içine girmişlerdir. Allah'ın mutlak irade, kudret ve ilmi karşısında insana da, sorumluluğunu temellendirecek bir hürriyet nisbet etmişlerdir. Allah irade, kudret ve ilim sahibidir ve insanların fiillerini yaratandır; insanlara fiillerini yapmaları için irade ve kudret vermiştir. Fakat Allah'ın irade ve kudreti ile insanın irade ve kudreti birbirinden hen mahiyyet, hem sınır ve gaye bakımından çok farklıdır. Çünkü insanın irade ve kudretini de Allah yaratmıştır. insan bir işi yapmaya niyet ettiği zaman Allah insana irade ve kudret verir; insan da kendisine verilen bu irade ve kudretle fiilini meydana

getirir. Eş'ari, insanın sorumluluğunu temellendirebilmek için insanda bir hürriyet bulunduğuna inanmasına rağmen, bunu temellendirme ve isbat hususunda çok zorlanmıştır. Eş'arinin Cebriyeden farkı ise; "kesb" nazariyesini ileri sürmesidir. Fakat bu kesbin gerçek mahiyetinin ve insan hürriyetini nasıl temellendirildiğinin izahı yapılamamaktadır. Esas itibariyle Eş'ari de problemi tam olarak çözmüş değildir. Eş'ari, Allah'ın iradesi, kudreti, yaratması ve ilmi ile insanın irade, kudret ve ilmini birbirine karıştırmamaya büyük bir özen göstermiştir. Allah'a ortak koşmamak için insana nerdeyse hürriyeti tanımayacak bir noktaya gelmiştir. Ortaya attıkları "kesb" teorisini ne kendileri tam olarak açıklayabilmişlerdir, ne de başkaları tam net bir şekilde anlayabilmiştir. Cebriyenin düştüğü hatayı bildikleri halde kendileri de aynı hatayı yapmaktan kurtulamamışlardır. Burada tesbit ettiğimiz bir konuyu da zikretmekte fayda buluyoruz. Eş'ariler, insan hürriyetini kaza-kader konusu içinde ele almaktadırlar. Kaza ve kader konusu ise itikadî bir konu olduğu için çok açık bir şekilde de ortaya konulamamıştır.

Maturide de insan hürriyeti konusunda iki aşırı uçtan (Cebriye - Mutezile) kurtulmaya çalışmış gibi görünmekte ise de Mutezilenin görüşlerine çok yakın görüşleri vardır. Maturidiye göre insan gerçek manada fiili işleyen bir faildir. Fiili olduğuna göre gerçek manada iradesi ve kudreti vardır. Bu kudretin kaynağı Allah'dır. Maturidî, insanın hür iradeye sahip olduğuna inanmaktadır. insanın sorumluluğunu da bu hür irade ile temellendirmektedir. Fakat ne yazık ki bu konuda da tam bir açıklık yoktur. Maturidî de diğerleri gibi problemin içinden tam

olarak çıkamamış görünmektedir.

Maturidî insan hürriyeti probleminde Mütezili bir görüşe yakın sayılabilecek bir görüşle temellendirmeye çalışmıştır. Fakat Mutezile gibi aşırı bir davranış içinde değildir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde ise, insanın fiillerini Kur'an açısından ele almaya çalıştık. Gördük ki, Allah herşeyin yaratıcısı olduğu gibi, insan fiilinin de yaratıcısıdır. Yaratma ile hürlük arasında bir bağlantının bulunduğunu tesbit ettik. Yine Allah'ın yaratması ile insanın meydana getirmesini kesin olarak birbirinden ayırmak gerektiğini; gerçek manada yaratmanın Allah'a mahsus olduğu, sadece insana yaratma fiilinin izafe edildiğini gördük. Daha sonra mutlak yaratıcı Allah'ın yaratması karşısında insanın yaratıcı olmasının manasına açıklamaya çalıştık; burada insanın da cüz'î bir irade sahibi olması nedeniyle kendi fiillerinin meydana getiricisi olduğunu bu manada kendisine bir yaratıcılık izafe edildiğini belirlemeye çalıştık.

Çalışmamızın son bölümünde; Kur'anın insana yüklediği sorumlulukları ele aldık. Bu sorumlulukların başında inanç sorumluluğu gelmektedir. Gördük ki insanın hür olması meselesi bir inanç haline gelmiştir. Çünkü Kur'ana göre insan inançlarıyla değer kazanmaktadır. inanç denilince de; insanın Allah'a ve diğer iman esaslarına inanması akla gelmektedir. Allah'a iman etmek ise, insana şeref ve değer kazandırır; Kur'an, inanç esaslarını bir bütün olarak değerlendirir. Çünkü inanç esasları, beden ve ruhtan yaratılmış olan insana bir bütün olarak hitap etmektedir. insanın birşeye inanma ihtiyacının yanında, yeme, içme, nefes alıp verme ve diğer bedeni ihtiyaçları gibi, sevinme, mutlu olma ve fazilet gibi

ruhî ihtiyaçları da vardır. insanı diğer varlıklardan ayıran özellik, ruh ve beden üstünlüğüdür. Kur'an inançlı olmayı hür bir insanın hali olarak nitelendirir. Çünkü inanç insanın yalnız Allah'a karşı sorumlu tutmaktadır. insanların Allah karşısında eşit olmalarının yegane teminatı da inançtır. Netice itibariyle inanç bakımından insan Allah'a karşı sorumludur. Bu sorumluluk ise insanın hür olduğunun bir delili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an, inanç sorumluluğunun yanında ibadet, muamelat ve ahlakî sorumluluklardan da söz etmektedir. Kur'an ayetleri tek tek incelendiği zaman orada yer alan emirler ve nehiylerin insan için olduğu görülür. Eğer Allah insana irade hürriyetini vermemiş olsaydı, bu emirler ve nehiylerin insan için bir anlamı olmazdı. Bunun böyle olduğunu her akıllı selim sahibi kabul eder.

Bu çalışmayı yaparken en çok zorlandığımız husus, konunun çok geniş kapsamlı olmasıdır. Aynı zamanda konun kapalı olması da ayrı bir zorluk tarafı idi. Bu günedegin yapılan felsefî ve kelamî çalışmaların hepsi probleme değişik açılardan bakmışlar ve herkes kendi ekolünün görüşleri istikametinde fikirler ileri sürmüşlerdir. Bütün bunları değerlendirip toparlamak bizi zorlamıştır. Aynı zamanda yapılan bu çalışmalar bize ışık tutmuştur. Kaynak kitap temininde de, bilhassa asıl kaynak kitap bulmakta sıkıntı ve zorluk çektik. Bütün bunlara rağmen en güzel şekilde çalışmamızı yapmaya gayret sarfettik.

Bu problemin iyi anlaşılabilmesi için insanı iyi tanımak gerekir. insanı ele alırken bir bütün olarak düşünülmesi gerekmektedir. Biz bu problemi araştırırken, Kur'an açısından değerlendirdik ve gördük ki Kur'anın hitapları hür insanı muhatap

almaktadır. Bu da bize gösteriyor ki, Kur'an insanı sorumlu tutuyor, sorumlu olan kişinin de bütün işlerinde ve davranışlarında hür olması gerekir. Aksi taktirde sorumluluktan bahsetmek anlamsız olur.

"insan hürriyeti" Problemini araştırırken yapmaya çok çalıştığımız fakat tam olarak yapamadığımız bir konu da; bu konu ile ilgili doğrudan veya dolaylı olarak ilişkisi olan diğer konuları tespit edip, bütün bu konularla ilgili ayetleri çıkartıp meseleye daha geniş bir perspektifte bakmaktı. Fakat konumuzu aştığı için bu durumu yapamadık. Bundan sonra bu konu üzerinde çalışmak isteyen kimselere yegane tavsiyem; insan hürriyetini dar kalıplar içerisinde değil, geniş bir perspektifte, insan hürriyetini uzaktan ve yakından ilgilendiren tüm konuları gözardı etmemeleridir. Çalışmalarını yaparken de objektif, şumullu, rasyonel, tüm önyargılardan arınmış olunmalıdır.

Kur'an insanları yapma ve yapmama hususunda iki seçenekle karşı karşıya bırakmaktadır. insan bunlardan isterse iyiyi, isterse kötüyü seçebilir. Bu iki seçenekten birini tercih etmesi ise insanın hürlüğünün Kur'an açısından en açık delilidir. Ayrıca inançlı olma, ibadet etme, ahlaklı olmak hür insanın işidir. Çünkü bunlardan herbiri hür bir seçimi gerektirir. Zaten Kur'anın gerçek hedefi inançlı, ahlaklı hür bir insan topluluğu meydana getirmektir.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Kur'an-ı Kerim

Atay,hüseyin: Kurana göre iman Esasları, Ankara 1961

Aydın, Mehmet: Din Felsefesi, izmir, 1987

Başgil, Ali Fuat: Din ve Laiklik, istanbul, 1985

Bilmen, Ömer Nasuhi: Muvazzah ilmm-i Kelam, istanbul,1959

Bolay, Süleyman Hayri: Felsefi Doktirinler Sözlüğü

Bolay,Süleyman Hayri:Aristo Metafiziziği ile Gazzali Metafiziziğinin
karşılaştırılması, Ank. 1976

Bergson Henri, Yaratıcı Tekamül ,Çeviren, istanbul
1950

el-Bağdadi,Abdulkahir:el-Fark beyne'l-Fırak, (Mezhepler Arasındaki
Farklar) Çeviren; E.Ruhi Fığlalı,istanbul,1979

Buhari,Cami'us-Sahih, istanbul,1315

Descartes Henri,Felsefenin ilkeleri,Çeviren,M.Karasan,4.baskı.M.E.B
1967

Gazzali, ihya-u ulumid-din: Çev. Ahmet Davutoğlu, ist. 1987

Ebu Zehra, Muhammed, islamda siyasi ve iktisadi Mezheplet Tarihi,
Çev. Osman Keselioğlu ve E.Ruhi Fığlalı, ist. 1970

ismail Hakkı izmirli: Yeni ilm-i kelam, Ank. 1981

Işık, Kemal: Mutezilenin Doğuşu ve kelami Görüşleri, Ank.1960

Işık, Kemal: Maturidinin Kelam Sisteminde iman, Allah ve
Peygamberlik Anlayışı Ank. 1974

ibn. Manzur, Lisanu'l-arabil-muhit, Beyrut. ts.

Eralp. H. Vehbi: Determinizm ve Hürriyet üzerine Düşünceler,
Felsefe Archivi, V/1 ist. 1960

Abdulkerim, Osman: İslamda Fikir ve İnanç Hürriyeti, Çev. Ramazan Nazlı, İst.

el-Eş'ari: Makalat el-İslamiyyin, İst, 1929

el-Eş'ari: el-İbane an usul'd-diyane, Mısır, ts.

Ebu Hanife, Numan b. Sabit: el-Fıkhul ekber, Mısır, 1323

Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, İst. 1961

Gölcük, Şerafettin: Kelam Dersleri, Konya, 1988

Keklik, Nihat: Felsefe, İst. 1961

el-Maturidi: Tevhid Risalesi, Çev. Y. Z. Yörük, nşr. İst. 1953

el-Maturidi: Akaid Risalesi, Çev. Y. Z. Yörük, nşr. İst. 1953

Magil Frank: Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasığı, Çev. Vahap Mutal, İst. 1971

Marcel Gabriel: Varlık Sırrı, Çev. Vahap Mutal, İst. 1971

Müslim: Sahih-i Müslim

Öner, Necati: İnsan Hürriyeti, Ank. 1982

Öztuna, T. Yılmaz: Türkiye Tarihi, İst. 1964

Sartre, Jean Paul: Varoluşçuluk, Çev. Emin Türk Eliçin, İst, 1967

Spinoza: Etika, Çev. H. Z. Ülken, İst, 1965

Topaloğlu, Bekir: Kelam ilmine Giriş, İst. 1972

Yazıcıoğlu, M. Sait: Maturudi ve Nesefiye Göre İnsan Hürriyeti Ank. 1988

Yeprem, M. Saim: İrade Hürriyeti ve İmam Maturudi, İst. 1984

Yılmaz, Tahsin: Determinizm ve Hürriyet Problemi, Ank. 1972